

MIKOS ÉVA

Tény és fikció, nemzet és régió, elit és populáris konfliktusa a rege műfaja körül

Bevezetés

A rege műfaja a 19. századi irodalom egyik kísérlete a hiányzó eposz pótlására.¹ Olyan verses epikus műfaj, amely történelmi és népköltészeti reminiscenciákat egyszerre ébreszt. Kialakulása idején egészében fiktív alapokra épített, egyúttal a történelmi múlt felidézésének, a nemzeti érzület történelmen keresztüli erősítésének funkcióját töltötte be. A század folyamán fokozatosan egyre szorosabb kapcsolatot épít ki a mind nagyobb érdeklődéssel kísért népköltéssel, annak is a mai folklorisztika által helyi mondának nevezett műfajával. Pályája zenitjére a század középső szakaszában, elsősorban a népieség áttörését jelentő negyvenes–ötvenes években ért. Ezt követően fokozatosan veszít népszerűségéből annak ellenére, hogy több uralomra törő esztétikai irányzat elvárásaiba is sikerül bekapcsolódnia. Leginkább és leghatékonyabban az érzékenységre, illetve a romantikába. Szinte nincs olyan epikus költőnk a század közepéig indulók között, aki ne tett volna legalább egyetlen kísérletet arra, hogy regét írjon. Emellett a század második felében a művelt középosztály, elsősorban a vidéki értelmiség körében is igen népszerű forma. Bizonyítják ezt a Kisfaludy Társaság pályázataira beküldött népköltési gyűjtések, amelyek adatai között szép számmal találunk szerzői névvel ellátott, verses formába öntött regéket is, a mesterkedő irodalom példáit. A napjainkban egyre nagyobb figyelemben részesülő közköltészeti kutatások kimutatták, hogy az első népköltési gyűjtések, különösen az Erdélyi János kezdeményezésére létrejött korpusz jelentős része a közköltészet utóvirágzásának tekinthető, hiszen a beküldött anyagban igen nagy a közköltészeti alkotások részesedése.² Az Erdélyinek küldött szövegek között a rege műfaja is kitüntetett helyet kapott, jelezve, hogy a művelt körök esztétikai elvárásai már elkezdtek feloldódni a középosztályban.³

1 Szajbély, 1999.

2 Küllös Imola 40 százalékra becsüli, ami bizonyos tematikus csoportokban 100 százalékot is elérhet (2014. 597.). A korabeli közköltészet népköltészetként való értelmezése kapcsán lásd még: Küllös, 2014.; Szilágyi, 2012., 2014.; Csörsz Rumen, 2014.

3 Csörsz Rumen István irányított kérdésemre válaszul adott szóbeli közlése. Segítségét ezúttal is köszönöm! Az Erdélyi-gyűjtemény anyagának epikatörténeti feltárása külön dolgozat tárgya lehetne. A közköltészet epikus részének kutatásáról, illetve annak hiányairól később részletesebben lesz szó.

A század utolsó harmadában, kikopván az irodalmi életből, populáris olvasmányok, ponyvák, kalendáriumok kedvelt műfajává vált. Elsősorban a nagy példányszámban, széles tömegek számára gyártó Bucsánszky (később Rózsa) Kiadó, majd a Méhner Vilmos Kiadóhivatala által nyomtatott tömegtermékekben. A nagy példányszámból következtethetően a paraszti olvasóközönséghez is eljutó nyomtatványaikban e ponyvakiadók jeles és jeltelenül elhalt szerzők munkáit egyaránt közölték. Néhány esettanulmányból arra is fény derül, hogy a szövegek szüzséi termékenyen hatottak a paraszti szájhangományra, regionális történetekből országosan ismertek lettek, vagy más tájegységekhez, más helyekhez alkalmazkodtak.

A rege fogalom- és műfajtörténeti problémái nem elsősorban esztétikailag érdekesek az utókor számára. A legtöbb alkotás mára elavult mind a szépség, mind a problémalátás szempontjából. Az a gondolat, amely a rege műfajának alapjául szolgál, nevezetesen hogy a múlt igazolja a jelen nemzeti eszméit, s hogy a nemzeti egység kollektív tudata a múltban keresendő, ma is nagyon mélyen benne él a közgondolkodásban. A műfaj jellegzetes 19. századi gondolkodásmódok, viszonyulások hordozója, amelyeket popularizálódása révén a tömegekhez is közvetít. E dolgozat elsősorban ez utóbbira koncentrálna. Azt a folyamatot kívánja megmutatni, amelynek során egy, az elitben kikristályosodó esztétika, ideológiai rendszer a század folyamán a mind erőteljesebb mediatizálódásnak köszönhetően eljut a széles tömegekhez, s akár a népköltészet részévé is válhat.

A régéről való gondolkodást, illetve a fogalom történeti és jelenkori használatát nehezíti, hogy mind az irodalomtörténet, mind a folklorisztika csak érintőlegesen, saját, nagyon jól körülhatárolható célrendszerei alá rendelve foglalkozott a kérdéssel. Az irodalomtörténet más műfajok, így mindenekelőtt az eposz, továbbá a ballada, románc, novella, történelmi regény és történelmi dráma kialakulása felé vezető út állomásának tekintette. Míg a folklorisztika a történeti monda és a monda más alműfajai, továbbá a mese iránti érdeklődés kialakulása felől vizsgálta, mint ezt később látni fogjuk, a 20. századi folklórfelfogás és népköltészet-ismeret felől próbálta értelmezni. Legújabbán Szajbély Mihály foglalta össze az irodalmi rege műfajának 19. századi történetét díjnyertes tanulmányában, e dolgozat kiinduló tézise is az ő gondolata.⁴ Szajbély Mihály irodalomtörténészként a jelenség műfajtörténeti, irodalomesztétikai aspektusait vizsgálja, annak társadalomtörténeti és folklorisztikai vetületei lehetnek e dolgozat témái. Ugyancsak alapvetően járult hozzá a téma tárgyalásához Gulyás Judit könyvfejezete Tompa Mihály népregéinek folklorisztikai vonatkozásairól, keletkezés-, illetve hatástörténetéről.⁵ Mindketten paradigmaváltóként értékelhetők saját szakterületükön, hiszen felmérik és egyúttal el is oldozzák a kutatástörténet összegabalyodott szálait, s új irányba viszik tovább a diskurzust.

4 Szajbély, 1999. A szerző ezért a dolgozatért átvehette a 19. századdal foglalkozó irodalomtörténészeknek adható rangos szakmai elismerést, a Martinkó András-díjat.

5 Gulyás, 2010. 117–203.

A rege szó rövid története

Első látásra öncélúnak is tűnhet ez a nyelvészeti seregszemle, a rege kifejezés és rokonai jelentésváltozatainak, jelentésmódosulásainak felsorakoztatása.⁶ Egy ilyen áttekintés segítségével azonban felfejthető az a hosszú és szerteágazó folyamat, amelynek során a 19. században bizonyos fogalmak kialakulnak és megszilárdulnak, egyúttal az általuk hordozott jelenségek és az észlelésük közti összefüggések története is láthatóvá válik.⁷ A rege szó már csak azért is kiválóan alkalmas az imént vázolt jelenség példázására, mert maga is a 19. század szülötte, s keletkezés-, illetve előtörténetében is a század jellegzetes magatartásaira ismerhetünk.

A rege szó az etimológiai szótár szerint a *regél* ige rövidítésével a nyelvújítás korában alkotott főnév, párhuzamosan a *regény* kifejezéssel, amely a nyugat-európai nyelvekben használatos *roman* műfajmegjelölés magyarítására szolgált.⁸ A regél ige a kora újkori forrásokban elsősorban részeg vagy bolond ember badar beszédét, illetve hihetetlen történeteket, csodás elemeket tartalmazó elbeszéléseket, meséket jelentette.⁹ A rege főnév a 18. század végén, illetve a 19. század első felében a csodás elemet tartalmazó elbeszélések, így a mítoszok, mondák, mesék összefoglaló neve. Az egyes műfajok elkülönítése ebben az időben még sem a folklórt, sem a szépirodalmat illetően nem történt meg. A folklór és az irodalom közti határ is képlékeny, a szájhagyományból lejegyzett folklóralkotások pedig irodalmi átfogalmazásban kerültek a polgári olvasók elé. Ugyancsak problémát jelent a kortársak számára a történelem és a történet, a tényirodalom és a fikció közötti határ kijelölése. A kifejezés jelentése a 19. század folyamán fokozatosan cizellálódott és szűkülte, ám a mai fogalmainkhoz képest továbbra is meglehetősen következetlen maradt.

A szó egy időben, illetve bizonyos szerzőknél a monda szinonimája, utóbbi a német *Sage* szó magyarítása, a rege szó megalkotásában is hasonló elgondolás játszott szerepet.¹⁰ Kőváry László, az első történeti mondagyűjteménynek tekinthető szövegkorpusz közreadója is e névvel jelölte meg a mű-

6 Ez a fejezet rövid áttekintés csupán, bizonyos passzusai hosszabb kifejtést igényelnek, s a dolgozat későbbi fejezeteibe vezetnek.

7 A társadalomtudományi, politikai fogalmak történetét és a fogalmak változása mögött meghúzódó szemléletváltozások történeti értékelésének hasznosságát ez a monumentális német vállalkozás bizonyítja: *Geschichtliche Grundbegriffe*, 1972–1997.

8 A rege, regél kifejezésekről még a nem néprajzos olvasó is a *regösre*, illetve a *regölésre* asszociálhat. A két szóbokor között nyilvánvaló az etimológiai kapcsolat. A regölés problémája azonban olyan szerteágazó, és tudománytörténeti, tehát nyelvészeti, szöveg- és zenefolklorisztikai, hagiográfiai stb. kérdések olyan hosszú sorát nyitja meg, hogy ennek tárgyalásától ezúttal el kell tekinteni.

9 TESZ III. 361.

10 A monda szó kissé mostoha sorsáról lásd Gulyás, 2010. 153–159.; lásd továbbá a mese szó és rokonai korabeli használatáról szóló munkáit: Gulyás, 2005.; 2008.; továbbá a prózafolklor terminológiájáról általában Gulyás, 2014. 632–634.

fajta, tündérrege szóösszetételben a csodás elemet tartalmazó, mesei jellegű helyi mondákat határozza meg.¹¹ A folklór elbeszélések klasszifikálására az első jelentős kísérletet Erdélyi János tette, aki a hitrege (*Mythos*), rege (*Sage*), mese (*Märchen*) hármasságában gondolkodik.¹² Más korabeli szerzők a monda ellentétéként meghatározott mesét értették rajta. A 19. század közepső évtizedeiben megjelenő néprege, pórrége szóösszetételek már kifejezetten a népköltészetre, szájhagyományra, illetve az azokat beemelő irodalmi alkotásokra vonatkoztak. Ugyanakkor a hitrege kifejezésen antik és keleti magaskultúrák mitológiai rendszereit értették (pl. ind hitrege, görög hitrege).

A 19. század első évtizedétől a fentiek mellett másik jelentése is kialakult: mitikus, mesei vagy mondai elemeket feldolgozó irodalmi művek, elsősorban verses epikus alkotások megnevezése is. Fazekas Mihály *Lúdas Matyi*jának alcímében is szerepel.¹³ Szűkebb jelentésben kifejezetten történelmi témájú, és/vagy történeti mondai szüzsét feldolgozó elbeszélő költemények neve. E műfaj a hiányzó hősköltészet, illetve eposz pótlásának egyik alternatívájaként is értelmezhető, ugyanakkor a történelmi novella és a történelmi regény előfutárának is tekinthető. Egyszerre teljesíti az oktatás és a szórakoztatás elvárását, amely elvárás mögött a korabeli művelt olvasó történelemismerethez való sajátos viszonya figyelhető meg, amelyben a valóság és a fikció iránti igény együtt van jelen.¹⁴ Megalkotója Kisfaludy Sándor, aki mondai jellegű, lokalizált szüzséit maga találta ki, 1807-ben megjelent *Regék a magyar előidőkből* című munkájában az érzékenység jegyében a szereplők lelki állapotára, hangulataira figyel elsősorban, talán azok kivételéseiként is értelmezhetők az ábrázolt tájképek. Ezt a műfaji hagyományt folytatják követői, többnyire mára feledésbe merült szerzők. Az 1800-as évek derekán, a harmincas-negyvenes években nagyon népszerű, ha nem is kötelező, de szinte minden mára kanonikus szerző életművében megjelenik a műfaj.

Ugyancsak hosszú életűnek bizonyult a rege kifejezés a vegyes tartalmú, elsősorban persze meséket közlő gyermekkönyvekben, ifjúság számára kiadott olvasmányokban. A század második felére ugyanis a népköltészet egy másik, viszonylag új területen is hódít, mégpedig a gyermek- és ifjúsági irodalomban, amely ekkor fokozatosan a tömegkultúra részévé is vált. A mesekönyvek előszeretettel használják címadásukban a rege kifejezést a legváltozatosabb műfajok jelölésére. Kezdetben főként fordítások, átdolgozások jelen-

11 Kőváryról és gyűjteményéről a dolgozat későbbi részeiben lesz szó.

12 Erdélyi János vonatkozó passzusait idézi és értékeli: Gulyás, 2014. 635–636.

13 Fazekas Mihály: *Lúdas Matyi. Eredeti magyar rege*. Debrecen, 1815. A második, bővített kiadásban az alcím: *Rege négy levonásban* (1817). A következő száz évben megmaradt az alcímadás hagyománya az eredetinel. A 18. kiadás Módly Dezső bevezetőjével és jegyzeteivel látott napvilágot, *Komikus elbeszélés* alcímmel (1922). Ezt az alcímadást például az 1950-es években is preferálták. Az utóbbi évtizedek kiadásai ragaszkodnak az eredeti címadáshoz.

14 Szajbély, 1999.

tek meg,¹⁵ majd a század végéhez közeledve a magyar szerzők mesekönyvei apránként átvették az uralmat.¹⁶

A szépirodalmi alkotások sem tudnak szabadulni a rege szó által kínált konfúzus, éppen ezért rejtélyes jelentésháló kínálta lehetőségtől. Szinte nincs olyan kanonikus szerző a 19. század végén, a 20. század első felében, akinek ne volna olyan, akár verses, akár prózai alkotása, amelynek címében vagy alcímében ne szerepelne a rege kifejezés. Szórványosan még zeneművek címadásában is előkerül.¹⁷ A 19. század vége felé a rege szó immár leginkább a tudatos archaizálásra, az „ösmúlt” irodalmi megfogalmazásaira, a történelem népköltészetten keresztüli megragadására utal, egyéb műfaji keretektől függetlenül. Ennek első példája Arany János *Buda halála. Hún rege* címen megjelent, a közvetlen utókor által egyértelműen eposzként fogadott és olvasott alkotása lehet.¹⁸ Az alcím kiválasztása nyilvánvalóan nem véletlen, hiszen Arany egész életében küzdött a népeposz problémájával, a rege szó pedig ennek a kérdéskörnek a tengelyében áll.¹⁹ A 19. század végétől a művek címadásában a rege szó egyszerűen csak a korlátlan elbeszélőkedvre, az emberi mesélőtehetség időtlenségére, határtalanságára is vonatkozhat.

A rege szó *mitikus történetek irodalmi feldolgozása* jelentésben meglehetősen tartósnak bizonyult, a 20. század folyamán megjelent mitológiai antológiák címadásában szinte kivétel nélkül szerepel, még a második világháború utáni évtizedekben is. Így például a Móra Ferenc Gyermek- és Ifjúsági Könyvkiadó sorozatában, amelynek egyik darabját a folklorista Dömötör Tekla szerkesztette *Germán, kelta regék és mondák* címen. Hasonlóan népszerű kiadvány volt a Trecsényi-Waldapfel Imre szerkesztette *Görög regék* című antológia.²⁰ Ugyancsak gyakori, ha nem is kizárólagos a népköltészeti antológiák címadásában, különösen olyan esetekben, amikor a kötet helyi mondákat, hiedelemmondákat is tartalmaz, és/vagy a gyűjtemény a nagyközönséget célozza meg.²¹ Utóbbi kitétel annál is inkább fontos, mert a 19. század végén, a 20. század elején megszilárdul a folklór műfaji klasszifikációs rendszere, amelyben a rege kifejezésnek nem jut hely. Korábban regéként a ma mondának nevezett műfajt vagy annak feldolgozásait nevezték meg leggyakrabban, ám a rege szó a monda szinonimájaként a 20. század eleje óta már nincs szaknyelvi használatban.

15 Pl. Stieff, Henriette: *A tündérorság. Új regék és mondák gyermekeknek*. Komárom, 1865.

16 Pl. *Regék és elbeszélések az ifjúság számára*. Wildemuth Ottilia után átd. egy nagykőrösi tanár. Pest, 1859.; 3. kiad. Bp., 1886.

17 Pl. Vavrinecz Mór (1858–1913): *Zeneképek a magyar rege világából. Zongora négy kézre*. Op. 62. 1904. Balassa Sándor (1935–): *Karácsonyi rege, vegyeskar*, Op. 68. Ady Endre versére (é. n.). Tóth Péter (1965–): *Téli rege, kamarazene vonós zenekarra*. 2006.

18 Első megjelenése: Pest, 1864.

19 Dávidházi, 1994. 114–183.

20 Első kiadása 1967-ben jelent meg; 2012-ben a 16. kiadása látott napvilágot a Móra Kiadónál.

21 Pl. Lipták Gábor (1912–1985) a Móra Kiadónál megjelentetett népköltészeti antológiáiban: *Sárkányfészek. Regék, mondák, történetek Észak-Magyarországról*. Bp., 1969, 1974.; *Amiről a kövek beszélnek. Regék, mondák, történetek*. Bp., 1972., 1978.; *Amiről a vizek beszélnek. Regék, mondák, történetek*. Bp., 1975., 1982.

S végül, a Rege mint női név az MTA Nyelvtudományi Intézete *Anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősített utónevek jegyzékére* is felkerült.²² Feltehetően a napjaink szellemi életében is tapasztalható múltba vágyás, a régmúlt iránti erős nosztalgia terméke, hasonlóan más archaizáló, köznevekből képzett női keresztnemekhez, amilyen például a Csenge, vagy az idegen eredetű nevek sajátos, esetleg tájnyelvies magyarításaként felfogható Zselyke.²³ Utóbbiak a 19. század nyelv- és névújító törekvéseinek kései leágazásai, az irodalmi névalkotások utánzatai.²⁴ A 19. században jöttek ugyanis létre olyan, ma már teljesen bevett utónevek, mint például a Dugonics András alkotta, s Vörösmarty Mihály révén népszerűvé vált Csilla, a Vörösmarty drámájából ismert Tünde, az Arany János nevéhez köthető Ildikó, vagy az egyik legnépszerűbb Jókai-regény, *Az arany ember* hőseként ismertté vált Tímea.²⁵

A rege helye a 19. századi költészetben

A rege névvel ellátott irodalmi műfajkezdemény a 19. század elején alakult ki, s nagyjából a történelmi háttér előtt játszódó, helyhez kötött verses elbeszélések egyik lehetséges alternatívájaként értelmezhető, amelyben a csodás elemnek, a váratlan fordulatoknak nagy jelentősége van. Ahány szerző csak használja a kifejezést, mind egy kicsit mást ért rajta. A legtöbb irodalmi rege kacérkodik a rege szó korabeli általános jelentésében foglaltakkal, vagyis a csodás/mitikus/mesészerű elemek alkalmazásával. Hol a mitológiai vonatkozások, hol a helyhez kötöttség erősödik fel.

A rege műfaja csak az egyik azok sorában, amelyek a hiányzó eposz pótlására, a történelmi epika megteremtésére, illetve a polgárosodó középrétegek

22 <http://www.nytd.hu/oszt/nyelvmuvelo/utonevek/osszesnoi.pdf>. [Utolsó letöltés 2014. április 9.] Ugyanakkor a *Regő* férfinévként szerepel a listán, akárcsak a Regös. Regő kifejezés önmagában a köznyelvben nem létezik, a regösének refrénjében, „haj regő rejtem”, rövid magánhangzós, pontosan megfejtetlen jelentésű alakban fordul elő, de csak és kizárólag ott. A Regő feltehetően a Gergő, Benő stb. becenevek mintájára találatot névszerűnek, illetve férfias hangzásúnak, tekintettel arra, hogy a finnugor nyelvekben, így a magyarban sincs a főneveknek nyelvtani nemük, amely útba igazítana a névszóból képzett nevek nemi hovatartozását illetően. (Ugyanakkor az Enikő 19. században alkotott női névnek is hosszú ő a vége.)

23 Bár a Csenge és a Zselyke név ma már általánosan ismert és elfogadott, sőt olyan népszerűek, hogy a 100 leggyakrabban adott név listájára is évről évre felkerülnek, lásd az MTA Nyelvtudományi Intézetének névkereső online felületét: <http://corpus.nytd.hu/utonevportal/>. Pontos eredetüket, első használatukat, illetve a lehetséges kitaláló személyét nem sikerült kinyomozni.

24 Lásd Kálmán, 1996. 51–61.

25 A Nyelvtudományi Intézet honlapjának adatai arra nem utalnak, hogy az egyes keresztnemek mikor kerültek az anyakönyvi bejegyzésre alkalmasnak minősítettek közé. Feltehető, hogy a Rege név esetében ez csupán néhány éve történt meg. Az intézmény egyik tudományos munkatársával készült interjúból kiderül, hogy az utóbbi időben rendkívül megszaporodó kérvényeknek köszönhetően a lista *havonta* átlagosan 15 névvel bővül: <http://index.hu/belfold/2013/10/12/nevadas/> [Utolsó letöltés 2014. április 9.].

társasági életében feltámadt igény kielégítésére szolgáltak. Másik két konkurens műfajjal is számolnunk kell a korszakból, a *balladával* és a *románc*cal.²⁶ E három kategória sok tekintetben hasonlít egymásra, legfőképpen a történelmi tematika, vagy legalábbis a történelmi háttér kulisszaszerű használatában, illetve az irodalomtörténeti hagyomány és a folklór alkalmazásában. A fogalomhasználat is csak fokozatosan kristályosodik ki, hiszen, mint fent is láthattuk, a rege szóval a legkülönbébb műfajú alkotásokat illették. A zavart tehát a kettős, köznyelvi és szaknyelvi használat jelentésmezeje közti különbség adhatja. Kezdetben, az 1800-as évek első évtizedeiben valószínűleg tényleg nehéz volna pontosan elkülöníteni őket, de az 1840-es évektől már a népköltészeti műfajok mintájára jelentősen eltérnek. A rege és a ballada elkülönítésének alapja a szűzség tipológiája: a balladák a drámai eseményeket megjelenítő népköltészeti műfaj, a ballada szűzséit használják, illetve azokhoz hasonlókat építenek fel népköltészeti alap nélkül, a regék pedig a mondák bizonyos típusainak, tematikus csoportjainak szűzséiből válogatnak. Erről később részletebben lesz szó.²⁷

A rege műfaji megjelölés a reformkor irodalmában még sok bizonytalanságot mutat, időnként prózai, a korban *beszélyn*ek is nevezett elbeszélések azon típusára is alkalmazták, amely paraszti környezetben játszódik. Erre példa Vörösmarty Mihály *Kecskebőr* című elbeszélése, amelyet a szerző rege műfajmegjelöléssel látott el. Vörösmarty életművében azonban más alkotások is viselik ezt az alcímet, így egy verseselbeszélés-csoport is, a *Három rege*. De Fáy András és Bajza József szintén kísérletezik regeírással. A század első felében egyre közelebb kerül a műfaj a népköltészeti változataiban mondaként definiált műfajhoz. Így például a rege műfajába sorolható alkotások – amelyek lényegesen kisebb halmazt tesznek ki, mint az e néven jelölt művek – közös vonása egyebek mellett, hogy helyhez kötődnek, a térkép egy pontját látják el narratívával.

Új paradigmát a század közepén Tompa Mihály költeményei hoztak. Ő a *népregé*iben már minden valószínűség szerint – legalább részben – szájhagyományból gyűjtött anyagot dolgozott fel. Tompa alkotásai nagy közönségsikert arattak, évtizedekig fontos részét alkották az elemi iskolai olvasókönyveknek, s ez termékenyen hathatott a folklórra, az oktatás révén a helyben gyűjtött szűzség az egész nyelvterületen elterjedhetek. Tompa legfontosabb felfedezése a mondák egy csoportjának helyhez kötöttsége, illetve a helyhez kötött mondák egy tematikus csoportja, amelyet a korban *tündéres regék*ént, *tündéregék*ént volt szokás megnevezni. Az irodalmi rege a negyvenes években a népiesség térnyerésének köszönhetően tehát újabb műfaji elvárással bővült, amelyet elsőként Tompa Mihály költészete valósított meg. Körvonalazódni látszik egy olyan, immár karakteresen önálló műfajnak tekinthető forma,

26 Hasonló funkciókat lát el a ballada, és ikertestvére, a románc műfaja is a reformkor társas életében, l. Zentai, 1989.; 2010.

27 Vö. Tarjányi, 2014. 532.

amely a népköltészetből ismert egyik típuscsalád irodalmi meghonosítása-ként tételeződik, elsősorban az utókor értelmezésében. Gulyás Judit kutatásai bizonyították, hogy Tompa valóban szóbeli hagyományokból (is) merített: élete bizonyos részeiben társasági életének jellemző része volt az élőszóbeli történetmesélés, illetve levelezés útján barátai, diáktársai is gyűjtöttek számára szájhagyományban élő szövegeket.²⁸ A szájhagyományból – népköltészeti vagy más szóbeliségben is élő hagyományból – származó ihletet tehát joggal feltételezhetjük, még ha nem minden konkrét esetben tudjuk is hitelt érdemlően bizonyítani.²⁹ Tompa regéinek további jellemzője, hogy helyhez kötődnek, egy bizonyos táj vagy annak valamely része (pl. folyó, tó, hegy stb.), egy élő organizmus, például fa, vagy ember alkotta létesítmény, leggyakrabban vár, valamilyen épületrom keletkezését, illetve pusztulását bemutató történetek. Gyakori szereplői bizonyos képzelt lények, hiedelemlények, például tündérek, óriások, akik általában ártó szándékkal lépnek fel. A népköltészetben prózai formát az irodalomban szinte kizárólag verses formában jelenítették meg, ez az átmenet egyik legfontosabb formai átalakítása.

Az irodalmi rege teljesen nem feleltethető meg egyetlen konkrét folklór-műfajnak sem, de legközelebb a történeti mondákhoz áll. A történeti mondák egy jelentős része helyhez kötődik, pontosabban történetiségét valamilyen térbeli objektum adja, amely lehet természeti képződmény, illetve ember alkotta tárgy is. A Tompa-regékben általában ezek létrejöttéhez kapcsolódik a cselekmény, valamilyen természetfeletti erő, vagy természetfeletti képességekkel rendelkező lény, például óriás, tündér vagy ördög tevékenységéhez, akárcsak a népköltészetből ismert alapítási mondákban. Ebben a mondafajtában a történelmi valóságot csupán az alapjául szolgáló létező történelmi emlék, vár, kastély, középkori templommaradvány vagy ókori útszakasz jelenti, a történetek egészében fiktívek, akárcsak a szereplők, az emberek és a természetfeletti lények egyaránt a képzelet szülöttei. Tompa történeteit nehéz volna egyetlen, a 20. században leírt és definiált mondatípusba illeszteni. A történeti mondák és általában a mondák jellemzője ugyanis, hogy egymenetűek, egyetlen egyszerű cselekménysort jelenítenek meg (szemben a mesével, amelyek legtöbbször több menetet is tartalmaznak), vagyis szerkezetük rendkívül egyszerű. Tompa történetei azonban általában több szálon futnak, s nem csupán a keletkezéstörténetet mesélik el, hanem azt valamilyen emberi dráma előadásával egészítik ki. A folklorisztika nyelvén úgy is fogalmazhatnánk, hogy kontaminált darabokról van szó, amelyek két vagy akár három típus

28 Gulyás, 2010. a köznemesi, illetve kollégiumi mesemondásról, történetmesélésről: 123–130.; Tompa Mihály mese- és általában prózafolklór-ismeretéről uo. 133–148. Arra a kérdésre továbbra sem tudunk válaszolni, hogy Tompa paraszti mesemondókat ismert, vagy nemesi-honorácior környezetben történt mesemondást rögzített-e. A közköltészeti hagyomány epikus, s különösen prózai része nehezen kutatható, egyelőre feltáratlan terület. (Vö. Gulyás, 2014. 641–643.). A közköltészetéről általában: Küllös, 2005.; Csörsz Rumen, 2009.

29 Tompa költeményeinek a recens néphagyománnyal fennálló lehetséges párhuzamait Ujváry Zoltán gyűjtötte össze: Ujváry, 2014. 7–12, 37–39, 113–120, 177–182, 203–206, 227–230.

elemeit ötvözik. Az emberi vétségek, bűnök megjelenítésében tehát a balladával rokoníthatók, ám a szűzség itt inkább mondai szűzség, nem balladaiaiak, s szemben a balladával, a cselekmény lineáris, előadása világos, közérthető, a sokat emlegetett balladai homály nélkül. A középpontjukban álló emberi mulasztás, amely ritkán rejt valódi tragikumot, leginkább a *bűn és bűnhődés* típusú mondákra jellemző.

A rege műfajának szabályszerűségei tehát a következők: egyszerre van jelen a történetiség és a csodás elem. A fiktív és a reális elegye kedvezően illeszkedett a nemzetépítés történetiségkoncepciójába. Másrészt Tompa költeményei a tér nemzetiesítésének azt a fázisát testesítik meg, amelynek során a tér kiemelt pontjait a megfelelő narratívákkal látták el, így téve mindenki számára, még a nagyjából szóbeliségben élő nép számára is megragadhatóvá.³⁰ Egyúttal e narratívák, amelyek a tér egy bizonyos pontjához köthetők, hosszabb távon a közvetlen környezet, egy kisebb táj (régio) megalkotását is lehetővé tették.

Kitérő: nép és nemzet a 19. században

E dolgozat abból a feltevésből indul ki, hogy a 19. századi paraszti réteg kollektív tudatában nem vagy csak nagyon csekély mértékben mutatható ki a nemzettudat. A modern nemzeteszme hatása csak lassan, fokozatosan szívódott fel a falusi tömegek tudatában, amely folyamat végpontja az első világháborúra tehető. Ez nyilvánvalóan egy *nem esszencialista* nemzetfelfogás felé vezet, amely szerint az egységes modern nemzetet, pontosabban annak „felfogását”, a modern nemzeti identitást mai formájában mesterségesen hozták létre.³¹ Nem előzmények nélkül, hanem létező elemek újrafelhasználásával, átértelmezésével, új struktúrákba rendezésével. A modern nemzeteszme tudatosan, értelmiségiek által létrehozott konstrukció, akik céljukat a kultúra már meglévő elemeinek átformálásával, átlényegítésével érték el.³² Az értelmiség és a politikai elit egyik fontos törekvése volt, hogy a parasztságnak is helye legyen az egységes nemzetben, illetve a nemzet egységesítését a parasztság társadalmi emancipációjával látta beteljesítettnek.

Az építkezéshez téglára, mészre is szükség volt, s annak illúziójára, hogy mindez már létezik, csak a múltból kell előkeríteni. Ennek érdekében a múltat olyan tulajdonságokkal ruházták fel, amelyekkel valójában nem rendelkezett. Igyekeztek továbbá úgy feltüntetni munkálkodásukat, mint amely részben vagy egészében eredeti. A társadalom felső és középrétegeinek folyamatosan megújuló eredetiségigényét a társadalom alsó rétegei segítségével próbálták

30 Nora, 1999, vö. T. Szabó, 2008/a, 2008/b; Gyáni, 2010.

31 Anderson, 2006. Lásd továbbá Albert Réka kitűnő elemzését, 2009.

32 Találó Dávidházi Péter megfogalmazása a 19. század nemzetépítésére vonatkozóan: „...mondhatni (stílszerűen) inkább újrászabta a kacagányt, mintsem kitalálta volna.” (Dávidházi, 2004. 36.).

kielégíteni, a népköltészethez nyúltak segítségért. A népi a régivel, a régi pedig az eredetivel korrelált a korabeli elgondolás szerint.³³ A magaskultúra számára valóban ismeretlen népi kultúrát réginek hitték, s esszenciális természetű jelenségként értelmezték. Minderről a parasztság azonban mit sem tudott, a folyamat az érintettek bevonása nélkül zajlott, úgy is mondhatnánk, hogy nem tekintették partnernek őket. *Továbbá a népi kultúrát nem a maga teljességében vizsgálták, hanem mindig az adott célnak megfelelő elemeket választották ki belőle, s ugyancsak a célnak megfelelően prezentálták őket.*³⁴

Fenti tézis, hogy a 19. század Magyarországnak parasztsága még nem rendelkezett modern nemzeti tudattal, többféle úton is bizonyítható. Egyfelől a paraszti hagyomány és az elit kultúra gondolkodási hagyományának alapvető strukturális különbségével is. A 18–19. században az elit soraiban a nemzetről kialakított elképzelés meglehetősen összetett, teoretikus természetű, a korabeli szellemi élet legnagyobbjainak nyomán haladt. Az ideológiák kialakulása nagyjából erre az időszakra tehető, a felvilágosodás terméke.³⁵ Ezzel szemben a népköltészet nagyon más természetű ismeretek hordozására alkalmas, más gondolkodásmódra épít. Mélyszerkezetében állandó, szűzsékké rendezhető, amelyek típusokká, típuscsaládokká állnak össze. Továbbá nehezen változik, bár szemben a korabeli felfogással, ma már tudjuk, hogy nagyon is innovatív, változása az újkori elit kultúrához képest meglehetősen lomha.

A korabeli és későbbi folklórgyűjtések ismeretében nehéz a népköltészet és a nemzeteszme kapcsolatáról beszélni még akkor is, ha mai felfogásunk szerint a népköltészet nem, nemcsak vagy *nem kizárólag az egyszerű nép ősi tudása*, sőt. Különösen a 19. századdal kapcsolatban nagyon fontos tudatosítani, hogy ez az időszak rendkívül nagy, korábban soha nem tapasztalt mértékű változást hozott a paraszti társadalom életében és kultúrájában. A 20. században előszeretettel „autentikusnak”, „autochtonnak”³⁶ nevezett 19. századi népi kultúra jelentős része – azt mindenképpen hangsúlyozni kell, csak *egy része* – a 19. századi elit közvetítésével került a népi kultúrába. Ez a korszak az *új stílus* megjelenésének időszaka, amely olyan, ma már a köztudatban – hangsúlyozzuk, csak ott – nemzetinek, sőt ősinek tekintett formák létrehozását eredményezte, mint a 18. századi elit verbunkos kultúráján alapuló *verbunk* zene és tánc, vagy a *csárdás*. Létrehozta továbbá az új stílusú népdalok

33 Hofer 1991.; 1999.

34 Ezt bizonyítják a korabeli népköltészeti gyűjtemények napjainkban zajló filológiai feltárásai. Pl. Domokos Mariann, Gulyás Judit és Hermann Zoltán munkája, Arany László mesegyűjteményének kritikai kiadása. Erről bővebben Domokos–Gulyás, 2009.; Domokos, 2010.; továbbá Domokos Mariann tanulmánya Kriza János gyűjteményéről (2007).

35 Geertz, 1994.

36 Ezek a népi kultúrával kapcsolatban nagyon gyakran használt, közbeszédbe is bekerült jelzők a 21. századi folklorisztika számára teljesen értelmezhetetlenek.

sorát, az új stílusú balladákat, és csak sejthetjük, hogy mennyi változást eredményezett a korszak prózai folklórjának sokféle műfajában.³⁷

Visszatérve az egy bekezdéssel korábban megszakított gondolatmenet-hez, a népi kultúra nemzetfelfogása nehezen azonosítható, megkockáztatom, nem létezik. Úgy is mondhatnánk – Esterházy Péter szavaival –, hogy *a nép nem népben és nemzetben gondolkodik*.³⁸ A 19. század közepének, második felének parasztsága ugyanis kevésbé önreflexív, saját földrajzi, társadalmi, politikai helyzetére csak apránként, nehézkesen ismer rá, egyáltalán a világegyetemben elfoglalt helyének tudatosítása lassú folyamatként fogható fel, amely a 19. század első harmadának vége felé indul meg. E folyamat végpontja nem ismert, mert a 20. század közepétől a drasztikusan megváltozó gazdasági, társadalmi viszonyok következményeként a hagyományos paraszti kultúrának nevezett entitás megszűnt, ami magával vonta a szájhagyományozó paraszti folklór lassú, fokozatos eltűnését is.³⁹ Feltehetjük, hogy ha a társadalomtörténeti folyamatok nem úgy alakulnak, ahogy, esetleg száz év alatt létrejön egy öntudatos, erős nemzeti és lokális identitással rendelkező, saját értékeire büszke, ezeket az értékeket szellemi kultúrájába beépítő, helyi kultúrájának, folklórjának értékeit megfelelő módon használni, újrahasznosítani képes magyar paraszti réteg. Nem így alakult.

A magyar néprajztudomány máig adós a fenti folyamat pontos analízisével. Az 1980-as években létrejött egy kutatócsoport, amely megpróbálta az évtizedekig elhallgatott, eltemetett nemzettudat-problémát felszínre hozni, a nép és nemzet összefüggését új megvilágításba helyezni. Mindehhez a korabeli nyugat-európai társadalomtudományi fejlemények meghonosítását is fontosnak tartották.⁴⁰ Az interdiszciplináris kutatást a máig egyedülálló európai horizonttal rendelkező Hofer Tamás vezette a néprajz mellett az irodalom-, színház-, zene- és művészettörténet képviselőinek bevonásával.⁴¹

37 Az alapvetést Bartók Béla 1921-ben írott, de csak 1924-ben megjelent munkája adja; a téma népszerűre legfrissebb, a népdal új stílusára vonatkozó összefoglalása: Bereczky, 2013. A történelmi háttér Hofer Tamás 1975-ös tanulmányából ismerhető meg; a népművészet egyéb ágaira vonatkozóan: Hofer, 1982.

38 A vendégszöveg az alábbi szövegkörnyezetből származik: „S megnyugtatóbb, ha bizony az író *nem népben-nemzetben gondolkodik, hanem alanyban-állítványban*. Nem mert hazátlan bitang. Hanem mert ha egy kicsit is jó, akkor úgyis nyakig az egészben, ha meg kicsit se jó, akkor hiába mondja: csak cifrázza...” Esterházy Péter: *Kis magyar pornográfia*. Bp., 1984. 10. [Kiemelés tőlem – M. É.].

39 Azt azonban szintén hangsúlyozni kell, hogy a paraszti szájhagyomány maradványai még napjainkban is fellelhetők, bizonyos műfajok kifejezett sikerrel gyűjthetők, pl. a monda egyes csoportjai, így a történeti és a hiedelemmondák. Továbbá a paraszti szájhagyományozó folklór vége sem a szájhagyomány, sem a folklór végét nem jelenti, hiszen a folklór más közegben is létezhet, pl. az írásbeliségben, így a sajtóban, populáris irodalomban, tömegirodalomban, elektronikus médiában, hálózati kommunikációban stb. is. A szájhagyomány, a személyes információ átadása-átvétele pedig a mediatizált világban is nagy jelentőségű, továbbra is létezik a pletyka, a suttogó propaganda, az anekdota- és vicceselés stb.

40 NKAN, 1987.

41 NKN, 1991.

A megjelent tanulmányok többsége a 19. századi nemzetépítés kulturális hozadékának analízisét adja, olyan művészeti produktumokat elemez, amelyek a korszak nemzetépítkezésének hatására különböző jelentésekkel társított folklórelemeket integráltak, vagy a folklórral analóg formák létrehozására törekedtek. Szintén a jelentéstársítás regisztrálását végzik el a szemiotikai kutatók, amelyek egy része maga is utólagos jelentésadást végez.⁴² Vagyis lényegében mindannyian a nemzetépítés 19. századi folyamatát bontják vissza, mi több, olykor a leleplezés szándékával. A legtöbb ide vonatkozó tanulmány konstatálja, hogy a népi kultúra valójában nem is, vagy nem is úgy nemzeti karakterű, ahogy száz-százötven éve gondoljuk, hanem mindez csak a 19. században neki tulajdonított jelentés.⁴³ A felépülés folyamatával, illetve a parasztság ebben elfoglalt helyével azonban csak kevesen néznek szembe.⁴⁴

Azt az előbbieik kapcsán is hangsúlyozni kell, hogy ellentétben a 19. század felfogásával, amely javarészt a 20. században is jellemző maradt, mára úgy látszik, hogy a paraszti gondolkodás, mentalitás nem merül ki pusztán a klasszikus folklórműfajokként leírható jelenségekben. A parasztság tudása, véleménye a világról nemcsak monda, mese, ballada vagy közmondás formájában nyilatkozik meg, hanem kötetlenebb formában is. Ezt azonban egészen a közelmúltig csak kevesen gyűjtötték, így tehát az elmúlt százötven évből viszonylag kevés adat gyűlt össze. A folklór és az oral history határterületén állnak olyan kifejezési formák – a műfaj terminus itt nem igazán megfelelő –, mint például a háborús és hadifogoly-történetek, önéletrajzi elbeszélések, élettörténetek,⁴⁵ valamint ezek paraszti írásbeliségben megjelenő változatai, a paraszti önéletrajz, emlékirat, napló, egyéb, például gazdasági természetű feljegyzések.⁴⁶ Keszeg Vilmos az elmúlt húsz esztendőben végzett gyűjtései és ezek alapján készült publikációi alapvetően formálták át a népköltészeti gyűjtéssel kapcsolatos módszertani felfogást.⁴⁷ Az új szemléletű gyűjtéseknek kö-

42 Pl. Voigt, 1995.; 2008.

43 Niedermüller, 1991.; 2002.

44 Idáig talán egyedül Hofer Tamás jutott el, aki a gazdaság- és társadalomnéprajz, egyúttal a tárgyalgó népművészet alapos ismerője, s egyben tudta látni a folyamatokat. Hofer, 1982.; 1991.; 1999.

45 Az oral history elbeszélések és a folklóristák által gyűjtött háborús, hadifogoly-, 56-os stb. történetek között a gyűjtő hozzáállása jelenthet különbséget. Míg interjújában a történész adott történelmi eseményre összpontosít, az interjúalany pedig e köré építi, építheti az önéletrajzi tényeket, addig a folklóristák nagyobb teret hagynak az előadónak (adatközlőnek), aki az egyes eseményekre vonatkozó történeteket saját életrajzi narratívájában helyezi el. Vagyis a történetek az eseményre s benne az egyénre, míg a folklóristák mindenekelőtt az egyénre koncentrálnak. A két formát azonban nem lehet sebész szikével elválasztani egymástól, hiszen olyan néprajzi gyűjtések is vannak, amelyek például a helytörténeti szempontokat is szem előtt tartják.

46 A paraszti történeti emlékezetéről átfogóan: Keszeg, 2007.

47 Keszeg Vilmos Erdély, azon belül is néhány kistáj népi szellemi kultúrájának kutatója, első sorban olyan területeken jártas, ahol a magyarság szigetszerűen, illetve szórványban van jelen. Az Aranyosszéken és a vele szomszédos Mezőségen végzett gyűjtéseit közli és elemzi az alábbi kötetei: Keszeg, 2004/b, 2012.

szönhetően teljesen más történetitудat-kép is kirajzolódik.⁴⁸ E szempontból a fennmaradt paraszti naplók és önéletírások tanulmányozása árnyalhatná tovább a kialakult képet, és segítségükkel a folyamatok is ábrázolhatókká válnának.

A nép és a nemzet kapcsolatáról tehát a 19. század kontextusában csak erős korlátozásokkal lehet beszélni. A legközelebb áll e fogalomhoz, s ezt talán már a parasztságra vonatkozóan is lehet használni, a *patriotizmus*, később a 20. századhoz közeledve a lokálpatriotizmus, a *helyi öntudat*. Továbbá használhatjuk még, főként a 20. századot illetően a magyarságtudat kifejezést is, ezek egyike sem azonosítható azonban a nemzettudattal. Ám ahhoz is, hogy ezek kifejlődjenek, hosszú utat kellett bejárni. A nemzettudat hiányának a folklorisztikus gondolkodás és a modern eszmék közti strukturális különbség mellett a másik magyarázata tehát a tömeg fogalmának kialakulatlansága lehet. A kis helyen, kis lélekszámú közösségben élő (a magyar falu *endogám*), a saját közvetlen környezetét is csak csekély mértékben ismerő falusi ember számára a többmillió nemzethez tartozás felfoghatatlan lehetett.⁴⁹ A nemzettudat kialakulásának első lépcsőfoka is a helyi öntudat, a saját szűkebb pátria feltérképezése és nemzetiesítése lehetett. A szűkebb környezet fontos objektumait a 19. század utolsó évtizedeitől igyekeztek narratívákkal megtölteni.⁵⁰ Erre a folyamatra a legkiválóbb példát Kőváry László és Orbán Balázs munkái szolgáltatják.

A monda és helye a 19. századi Magyarország folklorisztikai gondolkodásában

A hivatásos néprajztudomány, párhuzamosan más klasszikus humanióriákkal, a 19. század utolsó két-három évtizedében szerveződött meg, ekkor teremtetten meg intézményeit, amelyekben elfoglalhatták helyüket az első etnográfusok, folkloristák és etnológusok. Az azt megelőző időszakot a folklorisztika előtörténetének korszakaként tarthatjuk számon, amelyben maga a folklorisztika kifejezés sem létezett, vagy legalábbis nem volt általánosan használt. Az 1870-es évek végéig terjedő időszakot olyan évtizedekként jellemezhetjük, amelyekben óvatos tapogatózás jellemző a népköltészet, a népi kultúra irányába, általánosan ismert és elfogadott fogalmi háló és irányított kutatási mechanizmusok nélkül.

48 Hasonló módszerekkel gyűjt kifejezetten a történeti tudat vizsgálata céljából a vajdasági magyarok körében Landgraf Ildikó is, ebből a gyűjtésből egyelőre nem jelent meg publikáció.

49 Vö. Pócs, 1983.

50 Lásd a 20. századra vonatkozóan Keszeg Vilmos esettanulmányait, a rátótiadák, illetve a lokális balladák helyi identitásában játszott szerepéről: Keszeg, 2002.; 2004/a; 2005. A folyamat alakulásában az elmúlt 150 év során a mediatizáció, a helyi orgánumok megjelenése, a helyi értelmiség tudatos szervezőmunkája, a kiadott folklórgyűjtések játszottak szerepet.

A 19. század első kétharmadának népköltészeti érdeklődése előzetes kérdésfeltevések mentén szerveződött. Másképpen fogalmazva: mindig valamilyen mögöttes cél érdekében közelítettek a népköltészet alkotásaihoz, olyan célokért, amelyeket a nemzetépítés összetett célrendszere alá lehet utalni.⁵¹ A feltett kérdésekre a népköltészet többnyire nem tudott válaszolni. A kérdések ekkor elsősorban a népköltészetben fellelhető történelmi ismeretekre, a múlt hőseinek tetteire, összességében történelmi tárgyú (verses) epikára vonatkoztak. A párbeszéd azonban nem jöhetett létre a céltudatosan kérdező elit és a népköltészet között, hiszen sem a hősköltészetnek, sem más militáns hagyományoknak,⁵² sem pedig a szélesebb értelemben vett verses epikának nincsenek műfajai a magyar néphagyományok között (a ballada kivételével, amely azonban nem történelmi tárgyú, még ha adott esetben, a népballadákban olykor történelmi kulisszák sejlenek is fel). A fenti problémák mindegyike fel-fűzhető az eposz témájának fonalára, hiszen mindhárom fenti kritérium a hősepika egy-egy jellemzőjéből indul ki. Az eposz és általában a hősi múlt iránti érdeklődés olyan mértékű, hogy nem hagy energiát és területet a valóban létező népköltészeti műfajok és formák megismerésére.⁵³ Az ide vonatkozó kísérletek a próbálkozás szintjén maradnak, mint ahogy például a mesével is történt.⁵⁴

A magyar folklorisztikába az eredetkor kialakult kérdésfeltevések rendszere olyan mélyen épült be, hogy sok közülük egészen a 20. század végéig meghatározó maradt. Bár a 19. század utolsó két-három évtizedétől sorra kerülnek az érdeklődés homlokterébe olyan műfajok és formák, amelyek valóban léteznek, elsőként a ballada, majd a mese, a monda stb., s ekkor a kérdésfeltevések iránya is megváltozik, különösen Katona Lajos munkásságának köszönhetően,⁵⁵ azonban a törekvés a hősköltészet rekonstrukciójára kiirthatatlan marad. Ez érdekli az első professzionális folkloristák között számon

51 Niedermüller, 2002.

52 Kivételt jelenthetnek a *párbajszerű táncok*, illetve általában a *fegyvertáncok*, *botlók*, amelyek a laikus számára is nyilvánvalóan párviadalok emlékét őrzik (Andrásfalvy, 1963). Bizonyos magyar táncok hadi eredetűre, harci karakterére már a 19. század elején is felfigyeltek, Berzsenyi Dániel is utal erre egy helyen. L. Szilágyi Márton elemzését: 2012. 97–98. A párban járt eszközös táncok legtovább, a 20. század utolsó harmadáig Somogyban, valamint az Alföld északkeleti részén élő roma közösségek használatában maradtak fenn, így a következő nyírvasvári gyűjtés az MTA BTK Zenetudományi Intézetének archívumából, amely az intézet *Néptánc adatbázisán* keresztül online is megtekinthető: <http://db.zti.hu/neptanc/tanc.asp>: ltsz. 0894.20 (táncolják Rostás Ferenc, Rostás Péter, 1975). A magyar népköltészet 19. század vége óta gyűjtött katonadal-hagyománya nem epikus természetű, hanem a katonaelet szépségeit és árnyoldalait a líra eszközeivel jeleníti meg, s inkább a közvetlen múlt, a személyes élettapasztalatokra reflektál. Így a népdalok egyik tematikus csoportjának tekinthető. L. pl. Kálmány Lajos gyűjteményét (1952), vagy Bartók és Kodály gyűjtését (2010), mindkettő a 19. századvég, illetve a 20. század első állapotait örökíti meg.

53 A korszak tudománytörténetének összefoglalása: Gulyás, 2011.; Szemerkenyi, 2011.

54 Vö. Gulyás, 2010.

55 Katona Lajos formátumáról, valamint a magyar folklorisztikában játszott kulcsszerepéről lásd Landgraf Ildikó alapos elemzését (Landgraf, 2011. 160–161.).

tartott Sebestyén Gyulát is, aki elsőik között beszél történeti mondaként a honfoglalás kútfőknél megőrzött narratív emlékeiről. A honfoglalás mondáinak nevezett (egy időben *ősmondaként* számon tartott) korpuszra azonban ő is elsősorban a honfoglalás kori eposz töredékeiként tekintett. Ugyanakkor egy sor új szempontot is behozott elemzéseibe, eredeti társadalmi kontextusban próbálta elhelyezni a mondákat, és funkcionális kérdések iránt is érdeklődött. Az – általa és tudós elődei által – feltárt adatokat azonban úgy rendezi el könyvében, hogy az óvatlan olvasó számára mégiscsak az legyen a mű konklúziója, hogy a hőseposz rekonstruálható, ha az eddig feltáratlan elemek is felszínre kerülnek. Továbbá hogy a történeti mondaként azonosított honfoglalás-történetek nyomra vezetnek bennünket a magyarság előtörténetének homályos kérdéseiben, például a hun–magyar kontinuitás dolgában is. Az általa épített tudományos koncepció tehát még mindig sokkal inkább szolgálja az eposz iránti elvárást, vagyis a fiktív alapokon álló múltépítés akkora már évszázados szándékát, mint a tudományos tisztánlátást, a pusztán racionális múlt(re)konstrukciót. Annak biztos kimondását, hogy a hőseposz egykor létezhetett ugyan, de a fennmaradt elemekből a feltámasztása nem lehetséges.⁵⁶ Sebestyén ugyanis azokban az esetekben, ahol nem volt megfelelő alapanyaga, kevés fantáziával kiegészítette a tényeket, ahogy tette ezt őelőtte Vörösmarty és még sokan mások is.

A tudományos és a szépirodalmi beszédmód elkülönítése a 19. század számára az egyik legnagyobb kihívás volt. Ez egy hosszan tartó s talán soha véget nem érő tanulási folyamat, amelyben a hősköltészeti beszédmódnak kitüntetett jelentősége van, s jóval tovább éreztette hatását, mint azt korábban gondoltuk.⁵⁷ A néprajztudományban egészen a 20. század végéig fontos volt a hőseposzok, illetve általában honfoglalás előtti survivalek kutatásának, ezeket a maradványokat elsősorban a vokális zenében, valamint a verses epikában, elsősorban a szokásköltészetben és a balladában sikerült feltárni. Árulkodó ebből a szempontból az a tény is, hogy az 1970-es években kezdeményezett, majd az 1980-as évek végén napvilágot látott *Magyar néprajz* című kézikönyvsorozat *Népköltészet* kötete is tartalmaz egy rövid fejezetet a magyar népköltészet hősköltészeti emlékeiről.⁵⁸

A monda iránti érdeklődés a 19. század folyamán tehát elsősorban a hősköltészet, illetve a magyar honfoglalás történetének kontextusában vetődött föl. Másodsorban egyéb műfajok pandant-jaként, főként a mesével szembeállítva.⁵⁹ Mint a korábbi rövid fogalomtörténeti áttekintésben is szó volt róla, a monda és a rege szavakra a használók egy csoportja szinonimaként tekintett. A monda kifejezés azonban szintén nem vált általánossá, mindenki által elfo-

56 Sebestyén, 1904–1905. A mű a Kisfaludy Társaság millenniumi pályázatának díjnyertes pályaműve volt, bár már elkészülte idején is sok kritika érte. Megjelenése anyagi problémák miatt közel egy évtizedet váratott magára.

57 Vö. Dávidházi, 2004.

58 Vargyas, 1988.

59 A mondatakutatók történetét összefoglalja: Landgraf, 1998. 15–23.

gadottá, sem a 19. században, sem pedig azóta.⁶⁰ A néprajzi tudománytörténetek általában abból indulnak ki, hogy a 19. század második felében a rege szó lényegében a monda szinonimája, s így is értelmezik.

A 19. században a monda gyűjtésére, rendszerezésére irányuló munkák száma rendkívül csekély. A műfaj iránti érdeklődés a korszakban szórványos volt, s nem is érintette a monda műfajának mindhárom alcsoportját, hiszen a történeti, hiedelem- és eredetmagyarázó mondák közül leginkább az előbbivel foglalkoztak. Hiedelemmonda csak mitológiarekonstrukciós kísérletekben került elő (Ipolyi Arnold, Kandra Kabos),⁶¹ amelyek szintén szorosan kapcsolódtak az eposzproblematikához is, eredetmagyarázó monda pedig egészen a századfordulóig szinte alig volt ismert.⁶² Az is zavart okozhat a jól körülhatárolható fogalmakkal dolgozó utókorban, hogy a ma mondaként meghatározott szűzséjű elbeszélések a 19. században legtöbbször rege műfajmegjelöléssel jelentek meg, ami, mint láthattuk, több is, kevesebb is a mondánál, de leggyakrabban irodalmi feldolgozásra, átiratra vonatkozik. Vagy az is lehetséges, hogy az utókor mondaként értelmez néhány olyan szöveget, amelyet saját korában rege műfajú irodalmi alkotásként határoztak meg és értelmeztek. Előzetes munkahipotézisem ugyanis az, hogy a szokásokkal ellentétben a 19. század hetvenes–nyolcvanas éveit megelőzően nincs értelme mondaról beszélni, az ekkor írásban rögzített monda jellegű szövegek ugyanis kizárólag a rege vagy mitológia (a korban általános fogalomhasználat szerint hitrege) kontextusában fordulnak elő, s akként értelmeződnek. Mondáról a szó mai értelmében ekkor talán az egyetlen kivételt jelentő Erdélyi Jánoson kívül senki nem beszél, inkább olyan műfajokról szól a diskurzus, amelyek nem léteznek, jó volna megteremteni őket, illetve amelyek nyugat-európai mintákban szerepelnek, és a nemzetépítés során remekül fel lehetne őket használni.

Mednyánszky Alajos báró (1784–1844) fontos szerepet játszott az 1820-as és 1830-as évek magyar művelődéspolitikájában. Egyebek mellett az Akadémia alapítása körüli gyakorlati teendőkből, valamint a korabeli iskolaügy előmozdításában tüntette ki magát. Kevésbé ismert azonban róla, hogy szűkebb pátriája, a felvidéki Trencsén, Turóc, Liptó vármegyék helytörténésze, útleírója is volt, mint arról elsőként német nyelven közölt fontos munkája is tanúskodik (*Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungern*). 1826-ban megjelent

60 Gulyás, 2010. 158–159.

61 Ipolyi 1854.; legújabb kiadása Hoppál Mihály kísérőtanulmányával és jegyzeteivel: Ipolyi, 1987.; Kandra, 1897. Válogatást közöl Diószegi Vilmos a magyar ősvalláskutatás történetéről készült ismeretterjesztő antológiában (AÖMH, 1971. 376–420.). Kandra művének korabeli fogadtatásáról: Domokos, 2012. Az eredeti mű egészében háromszor is megjelent a 20. század második felében, illetve a 2000-es évek folyamán, jellemző módon minden esetben a nem hivatalos, alternatív történetek mozgalmának gondozásában.

62 Utóbbi Kálmány Lajosnak köszönhető, aki elsőként tárta föl a műfaj szövegvariánsait, s mitológiai összefüggésbe ágyazva igyekezett értelmezni őket, lásd Lammel–Nagy, 1995. 308.; Nagy, 1991.; szélesebb kitekintéssel: Landgraf, 2011. 1620–1621.

útleírását a helyi hagyományból gyűjtött regék színesítették.⁶³ Utóbbiakból néhány évvel később önálló munka is született.⁶⁴ A gyűjtött szüzséket később történelmi tárgyú műveibe is bedolgozta, valamint elbeszélések formájában is újraírta. A közvetlen utókor írói, költői, így például Tompa Mihály, Arany János, Jókai Mór is fordultak hozzá ihletért, és Mikszáth Kálmánra is igen nagy hatást gyakorolt. Utóbbi szerzők a felvidéki táj megalkotásában vették nagy hasznát Mednyánszky anyagának.⁶⁵

A szövegeket alaposabban tanulmányozva az tűnik fel elsőként, hogy a főként várakhoz, várromokhoz kapcsolódó történetek főszereplői – néhány kivételtől eltekintve – a társadalom vezető rétegének képviselői: várurak, földbirtokosok, esetleg várkapitányok, illetve hozzátartozóik, közrendű személyeket a történetek csak mellékszerepekben léptetnek színre. Ujváry Zoltán elemzése felszínre hoztak néhány olyan szüzsét is, amelyek nagy valószínűség szerint paraszti szájhagyományból származó hiedelemtörténetek,⁶⁶ ennek ellenére a szerző szerint a Mednyánszky közreadta mondaszüzsék javarészt a felvidéki szájhagyomány/néphagyomány lenyomatai.⁶⁷ Erről azonban, feltehetően, számos további szöveg esetében nincs szó. Sokkal valószínűbb, hogy az ember alkotta objektumokhoz fűződő történetek helyi nemesi családok részben vagy egészében szóbeli emlékei, esetleg az értelmiségi középréteg közköltészetének szóban és esetleg kéziratos formában is hagyományozódó elmei.

Az első tudatos történetimonda-gyűjtőnek a tudománytörténet Kőváry Lászlót tekinti, aki az 1850-es évek derekán jelentette meg gyűjteményét.⁶⁸ A mű egy nagyon összetett és tudatos írói-tudósi életpályába illeszkedett, hiszen a szerző számos terjedelmes történelmi, helytörténeti, művelődéstörténeti, továbbá hagyománytörténeti munkát is jegyez.⁶⁹ A jogi végzettségű Kőváry statisztikus minőségében lett az Akadémia levelező tagja. Élete utolsó szakaszában egy biztosítótársaság alkalmazottjaként a biztosítási szakirodalmat is jelentős művekkel gyarapította. A *Magyar életrajzi lexikon* címszava is e

63 Mednyánszky, 1826.

64 Mednyánszky, 1829. Utóbbi magyarul 1832–1834-ben látott napvilágot, szabad átdolgozásban. A gyűjtemény Mednyánszky szövegéhez hű magyar fordításban csak 1983-ban jelent meg először, s akkor is csak részben. Életéről és folklorisztikai munkásságáról: Ujváry, 2007. 104–122.

65 Fábri, 1995.; Ujváry, 2007. 122.

66 Ujváry, 2007. 117–121.

67 Egy esetben tesz említést nemesi családi hagyományról, Ujváry, 2007. 111.

68 Kőváry, 1857/a, párhuzamosan egy anekdota-összeállítással (Kőváry, 1857/b). A névhasználat nem következetes, i-vel és y-nal is publikált. A folklorisztika számára jelentős két munka (1857/a, 1857/b) Kőváry néven jelent meg, így a néprajzi szakirodalomban ezt a formát szokás használni (pl. MTNF, 1985). A szövegek egy jelentős részét már korábbi műveiben is megtalálhatjuk. Lásd Ujváry, 2007. 232–256.

69 Pl. Kőváry, 1853.; 1860.; 1861.

két utóbbi minőségében méltatja.⁷⁰ A magyar néprajz átfogó tudománytörténeteiből, akárcsak a historiográfia történetének áttekintéseiből kimaradt.⁷¹ Ennek elsődleges oka az lehet, hogy nem a teljes Magyarország történetére terjedt ki a figyelme, hanem történelmi tárgyú munkái megírásán szülőföldje, Erdély nemzeti emlékezetének érdekében fáradozott.⁷² A történelmi és helytörténeti munkát T. Szabó Levente az erdélyi lokális identitás, összességében az erdélyi táj megteremtéséhez vezető út egyik állomásának, illetőleg közvetlenül azt megelőlegező vállalkozásnak tartja.⁷³ Ha a tájleírásból kifejlődő utazási, illetve turisztikai irodalom kontextusában helyezzük el tehát, egyúttal a történettudományi diskurzusból kivezetjük Kőváryt, ez mentesít bennünket a művek historiográfiai értékelésétől.

A korabeli magyar turizmusfelfogásban az antimodernista és modernista törekvések kettőssége jellemző. Az országjárás és országismeret legfőbb célja a magyarság ősiségének megismerése, általánosságban a múlt tükörcserepeinek összerakása, a térkép egyes kockáinak megtöltése tartalommal a helyek *történelme* segítségével.⁷⁴ A történelem ismerete a nemzethez tartozás tudatának előfeltétele, akárcsak a helyismeret. A tér, idő és tömeg hármas feltételrendszere szükséges ugyanis ahhoz, hogy a nemzettudat megteremtésének és elterjesztésének programja teljesüljön.⁷⁵ Mindehhez a kötőanyagot a népköltészet, a „nép ajkáról” szerzett ismeretek jelentik, amelyekhez egyértelműen a régiség, ősiség képzete társul.⁷⁶ Amellett már ekkor felismerik a turizmus gazdaságélénkítő hatását, a helyiek megélhetésében betölthető fontos szerepét, ez képviseli a modernista tendenciát.⁷⁷ Kőváry Erdély történetét ismertető munkái tehát ennek a bonyolult összefüggésrendszernek rendelődnek alá.

Mondagyűjtői és közreadói munkássága a kortársakban, legalábbis az elitben kevés érdeklődést keltett.⁷⁸ Az utókor is meglehetősen röviden szolt

70 <http://www.mek.iif.hu/porta/szint/egyeb/lexikon/eletrajz/html/> (A letöltés ideje: 2015. március 4.)

71 Kósa László általános néprajzi összefoglalásából feltehetően hely hiányában és/vagy a korábbi értékelések elmaradása miatt maradhatott ki (Kósa, 2001). Gunst Péter történettudomány-történeti áttekintése sem tesz róla említést, történettudományi munkássága tehát feltehetően nem üti meg az elvárt szintet (Gunst, 2000).

72 T. Szabó, 2008/a. 47–49, 87–89. Emellett Márki Sándor, részletes életrajzának szerzője a csevegős turisztikai modort említi (Márki, 1910. 16.). Azt is megjegyzi, hogy Kőváry távol tartotta magát a fontos szakmai grémiumok, folyóiratok alapításától, nem vált taggá sem a Történelmi Társulatban, sem pedig a *Századok* szerzőgárdájában (uo. 299.). Arról Márki nem értekezik, hogy mindez ok volt-e vagy következmény, vagyis hogy Kőváry kissé elavult szemlélete, retorikája vezetett ahhoz, hogy kimaradt a történettudomány fontos intézményeiből, vagy konok távolmaradása okozta, hogy az utókor nem tekintett kellő respekussal műveire. Nagy valószínűséggel előbbi feltevés igaz.

73 T. Szabó, 2008/a.

74 T. Szabó, 2008/b. 105–107.

75 Koselleck, 2009.

76 Hofer, 1996.

77 T. Szabó, 2008/b.

78 Kőváry, 1857/a.; lásd pl. Ujváry, 2007/a. 404.

Kőváry gyűjteményéről. Azon kevesek, akik említésre érdemesnek tartják, egyöntetűen a magyar mondakutatás, illetve a történeti mondagyűjtés és -értelmezés első, paradigmatiszta figuráját látják benne. Így tesz Ferenczi Imre is mondakutatás-történeti és -elméleti összefoglalásában 1966-ban, ahol is elmarasztalja a 19. század regeirodalmát, mely szerint nem fordított kellő figyelmet az ekkor nyilvánvalóan gazdagon tenyésző népi mondakultúra megismerésére. Kőváryt pedig újítóként, a korabeli regeköltészet hagyományával szakító úttörőként értékeli.⁷⁹ Kőváry többnyire prózában ír, nem versben, szövegeit javarészt azonban korábbi irodalmi forrásokból, kora újkori adatokból (Gergei Albert *Árgirusa*), kortárs folyóiratokból, kalendáriumokból, könyvekből veszi, vagyis a korábbi regeírói gyakorlat kompilátora. Alig néhány adatáról közli, hogy a nép ajkáról vette, pontosabb forrásmegjelölés, illetve az adatközlők személyének, a gyűjtés helyének megjelölése azonban sehol sem szerepel.⁸⁰ (Ez ekkor még nem is gyakorlat a népköltési szövegek közreadásában.) Kőváry művében továbbá az is nagyon feltűnő, hogy bár az utókor *történetimonda*-gyűjteményként, műfaji szintézisként értelmezi, a történeti monda színes műfaji spektrumáról nem kapunk képet általa, hanem annak egy bizonyos tematikus csoportját emeli ki.

A magyar népköltészet rendkívül gazdag ugyanis a helyhez kötött mondákban, amelyek egy-egy földrajzi tájhoz, természeti képződményhez vagy ember alkotta tárgyhoz, esetleg élő organizmushoz kapcsolódnak. Ezek a folyók, patakok, sziklaszirtek, hegyormok, de mindenekelőtt várromok és más régészeti emlékek köré szerveződő *alapítási mondák* az adott objektum létrejöttét egy ismert történelmi személyiségnek tulajdonítják. Az alapítási mondák egy részében azonban az alapítás-alkotás valamely képzelt lényhez kötődik, például óriások, törpék, tündérek, boszorkányok stb. teremtenek, vagy az ő közreműködésükkel jön létre az alkotás. Mondaklasszifikációs rendszerből több is létezik, amelyeknek hasonló az érvényességi körük. Ezek között van olyan, amely a történeti monda kategóriáján belül, s olyan is, amely azon kívül helyezi el az alapítási mondát. Mivel a nyugat-európai hagyományban lényegében csak az utóbbi típus reprezentált, inkább a történeti mondán kívül, a történeti és a hiedelemmonda közti átmenetként értelmezik.⁸¹ Az alapítási mondák elválasztását a történeti mondától az is indokolja, hogy ezek egy-

79 Ferenczi, 1966. 9.: „A szabadságharc bukása után következő évtizedek jelentik a népköltészet, azon belül a népmonda közreadásának reneszánszát. A *felhígyott és kétes értékűvé tett regék* még az újabb félvszázad sajtótermékeiben is privilégiumot élveznek, de immár annak is eljött az ideje, hogy az ösztönös és spontán rajongást felváltsa a tudományos vizsgálat. Megindul a folklorisztikai igényt legalábbis megközelítően kielégítő mondagyűjtemények kiadása...” [Itt a szerző lábjegyzetben Kőváry 1857-es gyűjteményére hivatkozik; kiemelés tőlem – M. É.]

80 Ebből a szempontból fontos volna legalább részben áttekinteni a reformkor folyóirat- és kalendáriumkultúráját. Az időszaki kiadványok bizonyára sok adatot tartalmaznak a regével kapcsolatosan, amivel tovább árnyalhatnánk az elit és a középrétegek szerepét a rege körüli diskurzusban.

81 Priesner, 1988.

részt téren és időn kívül, egyfajta mitikus időben játszódnak, szemben a történeti mondákkal, amelyekben a központi szerepet játszó valós történelmi alakok kronológiai időhöz kötik a történetet. A regeműfaj alapját jelentő mondacsoportban azonban nincsenek valós szereplők, csak fiktív emberek és hiedelemlények, közös bennük kitalált mivoltuk. Kőváry munkája, akárcsak Tompáé, szinte kizárólag a monda műfajának e tematikus alcsoportjához sorolható szövegeket közöl, a táj kitüntetett pontjaihoz köthető történetek szinte kizárólag olyan alapítási mondák, amelyekben természetfeletti erők működnek közre.⁸²

Alapos tehát a gyanú, hogy Kőváry, akárcsak kortársai, valamelyest maga is költője regéinek. Az ezúttal nem tárgyalt Orbán Balázs számos hasonló narratíva gyűjtője és közreadója volt. Az általa összeszedett szövegek egy jelentős részének azonban nincs párhuzama későbbi néprajzi gyűjtésekben. Lehetséges, mi több, valószínű, hogy Kőváry és Orbán Balázs, akárcsak Mednyánszky Alajos, nem a parasztoktól, a néptől gyűjtött, sokkal inkább a vándorlásaik során nekik szállást, útbaigazítást adó, illetve saját baráti körükhöz, rokonságukhoz tartozó helyi birtokosokkal, továbbá értelmiségiekkel, papokkal, tanítókkal, kántorokkal sikerült szót érteniük. Emiatt aztán felmerül a gyanú, hogy a szövegek nem a paraszti szájhagyomány, nem a népköltészet adatai, hanem a vidéki középosztály *közköltészetének* termékei. Közköltészet címszó alatt az eddigiekben szinte csak a verses, kéziratos hagyományt szokták megemlíteni, amely gazdag műfaji repertoárral és nagyon sokfajta tematikával rendelkezett, a forráskutatások prózai adatokat azonban csak nagyon ritkán hoznak. Pedig lehetséges, hogy a korabeli vidéki nemesi-honorácior értelmiség félig írásos, félig szájhagyományozó műveltségének létezett egy prózai része is, amelyet valami okból, erős a gyanú, hogy a magasabb ízlés elvárásaihoz igazodva, nem rögzítettek, így csak közvetett forrásokban maradt fenn, s nehéz rekonstruálni. Az előzőekben tárgyalt gondolatmenethez szervesen tartozik az a tény, hogy a rege műfaja a 19. század közepének népköltészeti gyűjtőpályázataira beérkezett gyűjtésekben nagyon gyakori, például az Erdélyi János szerkesztette *Népdalok és mondák* kötetekhez beküldött anyagban igen nagy számban szerepelnek verses formában írott regék.

A fentiek alapján arra a megállapításra juthatunk, hogy a 19. század negyvenes éveiben az irodalmi népiességnek köszönhetően új jellegzetességekkel felruházott rege műfaja nagy hatással volt a népköltészet iránt érdeklődő elitre. Olyannyira nagy hatással, hogy maga is nehezen tudta eldönteni, milyen is valójában a népköltészet. Olyan, amilyennek saját szemével látja, vagy amilyennek látni szeretné? A *Száz történelmi rege* című gyűjteményt a fentiek tükrében csak nagyon erős korlátozásokkal minősíthetjük az első magyar monda-, s különösen az első történetimonda-gyűjteménynek. Minden

82 Néhány történelmi forrásból, pl. Bonfinitól, Thuróczytól ismert egyéb mondai szüzsé, legendatöredék, illetve népmesei motívum is fellelhető a kötetben.

bizonynal irodalmi előképeknek köszönhetően lett Kőváry gyűjteménye olyan, amilyen. Valószínűsíthetjük, hogy a szerző nem szisztematikus mondagyűjtést végzett, nem elsősorban a *nép* soraiban, nem is feltétlenül és kifejezetten a *szóbeliségből*.

A ponyvaregék

Az egy fejezettel korábban megszakított szálát itt szükséges újra felvenni. A korábbiakban szó volt arról, hogy az utókor sajnálkozással nyugtázta, hogy Kőváry László prózában írott, emiatt egyértelműen népköltészeti lenyomatként értelmezett regegyűjteménye nem talált kellő visszhangra a kortársak és a közvetlen utókor tagjai között. Lehetséges, hogy az elit köreiben valóban nem, a korszakban tömegtermékké váló ponyván azonban nagyon is érezte hatását. A 19. század utolsó két évtizedében a magaskultúra érdeklődése a történelmi múlt megidézésének más poétikai formái felé fordult (például történelmi regény és dráma), ugyanakkor az irodalmi rege a populáris olvasmányok közt nagyon népszerű lett. Tatár Péter *Rege kunyhójában* mesék, anekdoták, tréfás, valamint allegorikus történetek, irodalmi adaptációk mellett rengeteg monda verses feldolgozása látott napvilágot. A század utolsó évtizedeitől a Méhner Vilmos könyvkiadójánál megjelent ponyváknak is gyakori műfaja.

A Tatár Péter írói álnéven publikáló egykori 48-as, Medve Imre az 1850-es évek elején börtönből szabadulva állami hivatalban nem kaphatott állást. Kényszerűségből szegődött az ekkor jól menő pozsonyi üzletét Pestre költöztető Bucsánszky Alajos szolgálatába, ahol több mint egy évtizeden át házi szerzőnek számított.⁸³ Medve Imre ponyvafüzetek és kalendáriumok egész sorát szerkesztette, írta és rajzolta, feltehetően a nyomtatáshoz szükséges nyomódúcok fametszése is az ő keze nyomát dicséri. A kiadó 1857-ben – tehát Kőváry regéinek megjelenésével egy évben – indította útjára a *Tatár Péter Rege kunyhója* című füzetes sorozatát, amely a következő években, 1874-ig összesen 33 folytatást ért meg.⁸⁴ Az első tíz füzet még egyazon évben jött ki Bucsánszky sajtója alól, s lett a vásárok kedvelt portékája. A rege szón Tatár több dolgot is ért, egyrészt köznyelvi értelmében is használja, a regekunyhóban *mesék* és egyéb elbeszélő műfajok, tehát tréfás történetek, anekdoták, példázatok, továbbá irodalmi adaptációk is helyet kaptak, emellett az irodalmi rege némileg ponyvásított változatai is rendre megjelentek. Az átlagosan nyolc történetből, amely egy füzetbe fért, legalább kettő ebbe a műfajba sorolható. A szerző feltehetően irodalmi előképekből dolgozott, hiszen a Rapsonné vára történet Kőváry művével egy időben a *Regekunyhóban*, valamint önálló füzetként is megjelent.⁸⁵

83 A legrészletesebb életrajzot máig Szinnyi munkájában olvashatjuk.

84 Azon kivételesen szerencsés helyzetben vagyunk, hogy mind a harminchárom kötet olvasható az Országos Széchényi Könyvtárban.

85 A sorozat első kötetének (1857) nyolc önálló szövegegységből négy tekinthető rege műfajúnak, a *Csejthei vár, vagy: az ártatlan áldozatok*; *Az árva vár története, vagy: az átok hatalma*; *Cserép-vár, vagy: fő ur és szegény legény*; *Vrhovina királynéja, vagy a fekete tó története*.

A ponyván megjelenő regék továbbviszik azt a régi keletű, a 19. század folyamán még intenzíven élő, csak lassan változó, máig ható beidegződést, hogy a történelem elbeszéléseiben mese és valóság nagyjából egyenlő arányban keveredik. A nyilvánvaló fikcionalitás a történelemmagyarázásnak ugyanúgy eszköze, mint az irodalomnak, avagy a fiktív történetek segítségével lehet és kell történelmi tudatra nevelni a néptömegeket. Továbbá, hogy a népköltészet, ezen belül is a történeti mondák valós ismereteket hordoznak a történelemről, a népköltészet valami olyan, változhatatlan entitás, amelyben kőbe vésett igazságok fogalmazódnak meg, különösen egy adott népcsoport, nemzet múltjáról. A történelemtanulás, a történelmi ismeretek közvetítése, a történelemmel való ismerkedés a ponyván egyfajta szórakozási, szórakoztatási forma. Ebben pedig elsősorban a népköltészeti szűzség felhasználása jelenthet segítséget. Ez a szemlélet az emberiség gondolkodásában mélyen gyökerező igényből táplálkozik, és a 19. század ponyvairodalma, kalendáriumai mellett a korszak tankönyvei is intenzíven terjesztették. Nem is beszélve jelenkori oktatásunkról, amely szintén a történelemoktatás előszobájának tekinti a nemzeti múlt mondai megidézését.⁸⁶

A szórakoztatva tanítás, az észrevétlenül pallérozás a 19. századi populáris olvasmányok legfontosabb programja, gondoljunk csak a főként a reformkorban elterjedt címadási gyakorlatra: „oktatva mulattató” kalendáriumok egész sorára. Mi lehetett az átívelő szál, hogyan sikerült az 1840-es évek ideáljainak eljutniuk a ponyváig? A kortársakat erősen foglalkoztatta a ponyva megnevesítésének, illetve a népeposz ponyván való terjesztésének, népszerűsítésének gondolata. Az 1850-es évek olvasási konjunktúrájának, a ponyvairodalom új korszaka hajnalának vezéralakja minden kétséget kizáróan a Tatár Péter álnéven híressé vált Medve Imre volt.⁸⁷ Művei hatalmas példányszámokban jelentek meg és keltek el. Közel 100 ponyvafüzetet és több mint száz kalendárium-évfolyamot írt, rajzolt és szerkesztett.⁸⁸ Munkássága még jóval halála után is hatott: ponyvái még az 1900-as évek elején is újra megjelentek. Az 1850-es évek az irodalmi konjunktúra időszakának tekinthető, amely a ponyvakultúra alapvető átalakulását hozta, a hirtelen, ugrásszerűen megnőtt példányszámok, a piaczgazdasági szemlélet az egész populáris irodalmi életet

⁸⁶ Landgraf, 2011/a.

⁸⁷ Tatár Péter figurájáról, Medve Imre „tatárosodásáról” lásd Pogány, 1978. 64–66, 73–74.; Kovács, 1989. 140–144.

⁸⁸ Tatár önálló műveinek jegyzéke Szinnyeinél, illetve az OSZK honlapján olvasható. Ám teljesnek egyik sem mondható, mivel a nemzeti könyvtárba is csak esetlegesen kerültek be művei. Legfontosabb, legnagyobb hatást gyakorló tevékenysége a kalendáriumszerkesztés és -szerzés volt, az ott megjelent írásoknak és metszeteknek csak egy része azonosítható, a ponyván még csak-csak megjelent valamiféle tájékoztatás a szerzőségről, a kalendáriumokban már lényegesen kevesebbszer. Az tehát, hogy Medve Imre Tatár Péter néven száz körüli önálló kiadvány, legnagyobbbrészt ponyvafüzet szerzője, illetve átigazítója, a Tatár-életmű nagyságrendjéről még nagyon keveset árul el. Tovább bonyolítja a helyzetet, hogy Tatár Péter, illetve ifjú Tatár Péter néven még jóval Medve Imre halála után is jelentek meg korábban nem létező szövegek, hiszen mai szóval „brand” lett, amellyel el lehetett adni a ponyvaipar termékeit.

teljesen átformálta. Ennek hatására Arany János és mások elálltak attól, hogy műveiket ponyván népszerűsítsék. Ennek ellenére számos Arany-mű, de említhetnénk a kortársak közül Petőfi, Vörösmarty, Garai stb. művét is, átalakítva ponyván is megjelent, illetve történeteik szűzségi termékenyítően hatottak a korabeli ponyvairodalomra.⁸⁹ Ily módon – és más csatornákon is – a korszak ideológiai, esztétikai, társadalmi problémáiból számos fontos kérdés a ponyvák tárgya lett, amelyek így az oktató szórakoztatás ponyvai programja révén leegyszerűsödve a tömegekhez is eljuthattak.

Konklúzió

A dolgozat egy korábbi fejezetében röviden szó volt arról, hogy a 19. század népi kultúrája milyen sokféle hatásnak volt kitéve, s a gazdasági, társadalmi folyamatok sora milyen átalakulásokat eredményezett a folklór szerkezetében. A folklórt ért impulzusok felülről, a polgári elitből indultak, s a népköltészet, ha kismértékben is, de hatott a polgári elit műveltségére. E fejezet azt is említette, hogy a 19. század a folklórnak új korszakát hozza, amelyet új stílusnak szokás nevezni. Az új stílust Bartók Béla elsősorban a népi vokális dalamkincsre vonatkozóan írta le. Nyomában kimutatták a ballada- és táncgyománnyokon is. A prózai folklórműfajokkal kicsit bonyolultabb a helyzet, hiszen a zárt, kötött szerkezetű formák időmeghatározása a folklorisztikában mindenkor sokkal könnyebb, a prózaiaké ugyanakkor szinte lehetetlen.

A dolgozat egyik, teljesen be nem bizonyított hipotézise, hogy a történeti monda műfaja, illetve annak számos tematikus csoportja és típusa lényegében a 19. század terméke.⁹⁰ Ezt a felfogást a szakmában régóta sokan képviselik, teljesen egzakt módon a tézis bizonyítása valószínűleg nem is lehetséges, a történet puzzle-jának csak bizonyos foltjait lehet összerakosgatni. Azt azonban talán biztonsággal kijelenthetjük, hogy e folyamatban a rege műfajának megjelenése, az elit művelődés, a polgári irodalmi körök részben nyugati mintákból származó, részben saját felfedezésből táplálkozó s nagyrészt irodalmi leleménynek tekinthető regeírási hagyománya nagyban hatott.

S végezetül röviden válaszolnék arra a kérdésre, hogy valójában mit is jelent a rege szó, illetve milyen műfajt jelöl. A rege fogalma az esztétikai/poétikai/nemzeti/történeti elvárások megtestesülése, egy olyan entitás, amely valójában sosem létezett. Ezért a terminológiai zűrzavar, hogy minden szerző mást ért a fogalmon, mert valami olyasmi, amit nagyon szeretnénk, ha lenne, de nincs; egy metafora, amelyben a 19. század múltba transzportált értékei sűrűsödnek.

⁸⁹ Amint azt a 20. század eleji tárgytörténeti érdeklődés hatására Baros Gyula (1918) kinyomozta.

⁹⁰ A 19. század mondatípusok, illetve típuscsaládok kialakításában játszott fontos szerepét l. Landgraf, 2004.; 2005.

Irodalom

Albert

2009 Albert Réka: Kísérlet egy esszencialista nemzeti képzet antropológiai megközelítésére. *Korall, Társadalomtörténeti folyóirat*, 37. (2009), 26–40.

Anderson

2006 Anderson, Benedict: *Elképzelt közösségek. Gondolatok a nacionalizmus eredetéről és elterjedéséről*. Ford.: Sonkoly Gábor. Bp., 2006.

Andrásfalvy

1963 Andrásfalvy Bertalan: Párbajszerű táncainkról. *Ethnographia*, 74. (1963)/1.: 55–83.

AÓMH

1971 *Az ősi magyar hitvilág. Válogatás a magyar mitológiával foglalkozó XVIII–XIX. századi művekből*. Szerk.: Diószegi Vilmos. Bp., 1971.

Baros

1918 Baros Gyula: Arany, Petőfi és a ponyvairódalom. In: *Magyar Könyvszemle*, 26. (1918) 3–4.: 154–181.

Bartók

1924 Bartók Béla: *A magyar népdal*. Bp., 1924.

Bartók–Kodály

2010 Bartók Béla–Kodály Zoltán: *Száz magyar katonadal*. Bartók Béla és Kodály Zoltán kiadatlan gyűjteménye, 1918. Dokumentumok és történeti háttér. S. a. r.: Szalay Olga, a szerk. munkatársa Eva Maria Hois. Bp., 2010.

Bausinger

1987 Bausinger, Hermann: Gesunkenes Kulturgut [szócikk]. In: *Enzyklopädie des Märchens*. Band 5., Hrsg.: Rolf W. Brednich. Berlin–New York, 1987. 1214–1217.

Bereczky

2013 Bereczky János: *A magyar népdal új stílusa*. I–IV. Bp., 2013.

Csörsz Rumen

2009 Csörsz Rumen István: *Szöveg szöveg hátán. A magyar közköltészet variációs rendszere, 1700–1840*. Bp., 2009.

2014 Csörsz Rumen István: A népdalok és mondák közköltészeti forrásai. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 118. (2014) 6.: 612–620.

Dávidházi

1994 Dávidházi Péter: *Hunyt mesterünk. Arany János kritikai öröksége*. 2. jav. kiad. Bp., 1994.

2004 Dávidházi Péter: *Egy nemzeti tudomány születése. Toldy Ferenc és a magyar irodalomtörténet*. Bp., 2004.

Domokos

2007 Domokos Mariann: Kriza János és a Vadrózsák. In: *Változó folklór. Tanulmányok Verebelyi Kincső tiszteletére*. Szerk.: Ambrus Vilmos–Schwarcz Gyöngyi. Bp., 2007. (Folcloristica 10.), 195–208.

2010 Domokos Mariann: Közelítések Arany László népmeseszöveg-konceptiójához. In: *Folklór és nyelv*. Szerk.: Szemerkényi Ágnes. Bp., 2010. (Folklór a magyar művelődéstörténetben 5.) 297–312.

2012 Domokos Mariann: Kandra Kabos művének fogadtatása a korabeli sajtótermékek tükrében. Adatok a *Magyar Mythologia* recepciójához. In: *Világügyelő. Tanulmányok Hoppál Mihály 70. születésnapjára*. Szerk.: Czövek Judit–Dyekiss Virág–Szilágyi Zsolt. Bp., 2012. 226–255.

Domokos–Gulyás

2009 Domokos Mariann–Gulyás Judit: Az Arany-család mesekéziratainak és Arany László „Eredeti népmesék” című művének kritikai kiadása. In: *Ethno-Lore, az MTA Néprajzi Kutatóintézetének évkönyve*, XXVI. 2009. 11–77.

Fábri

1995 Fábri Anna: Vár, város, irodalom. *Műhely*, 18. (1995) 2–3.: 107–112.

Ferenczi

1966 Ferenczi Imre: Mondaterminológiák és műfajkritériumok. *Néprajz és Nyelvtudomány*, X. (1966) 1–17.

Geertz

1994 Geertz, Clifford: Az ideológia mint kulturális rendszer. In: Geertz, Clifford: *Az értelmezés hatalma*. Antropológiai írások. Vál., utószó: Niedermüller Péter. Ford.: Andor Eszter et al. Bp., 1994. 22–62.

Geschichtliche Grundbegriffe

1972 *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. In 9 Bänden. Hrsg. von Reinhart Koselleck–Otto Brunner–Werner Conze. Stuttgart, 1972–1997.

Gulyás

2005 Gulyás Judit: Népmese, bohózat, hősköltemény, (tündér)rege, mythos, monda, eposz. Műfaji kétségek a János vitéz 19. századi recepciótörténetében. In: *Folklor és irodalom*. Szerk.: Szemerényi Ágnes. Bp., 2005. (Folklor a magyar művelődéstörténetben 1.) 193–227.

2008 Gulyás Judit: A mese szó használata a magyar írásbeliségben 1772–1850 között. (A magyar nyelv nagyszótárának történeti korpusza alapján.) In: *Tanulmányok a 19. századi magyar szövegfolklorról*. Szerk.: Gulyás Judit. Bp., 2008. 165–242.

2010 Gulyás Judit: „Mert ha irunk népdalt, mért ne népmesét?” A népmese az 1840-es évek magyar irodalmában. Bp., 2010.

2011 Gulyás Judit: A magyar folklorisztika előzményei (1782–1848). In: *Magyar néprajz* I. 1. *Táj, nép, történelem*. Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Bp., 2011. 127–142.

2014 Gulyás Judit: Erdélyi János meseértelmezéséről. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 118. (2014) 6.: 229–254.

Gunst

2000 Gunst Péter: *A magyar történetírás története*. 2. jav. kiad. Debrecen, 2000.

Gyáni

2010 Gyáni Gábor: A tér nemzetiesítése: elsajátítás vagy kisajátítás. *Helikon. Irodalomtudományi Szemle*, 61. (2010) 1–2.: 239–257.

Hofer

1975 Hofer Tamás: Három szakasz a magyar népi kultúra 19–20. századi történetében. *Ethnographia*, LXXXVI. (1975) 1.: 398–413. Újraközölve Hofer Tamás: *Néprajz és/vagy antropológia. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. Bp., 2009. (Kultúrák keresztútján 12.) 90–107.

1982 Hofer Tamás: Analógia a népzene és a tárgyakat formáló népművészet stíluskorszakai között. *Magyar Zene*, XXIII. (1982) 1.: 70–75. Újraközölve Hofer Tamás: *Néprajz és/vagy antropológia. Tanulmányok két kutatási terület vitatott határvidékéről*. Bp., 2009. (Kultúrák keresztútján 12.) 108–115.

1991 Hofer Tamás: Construction of the 'Folk Cultural Heritage' in Hungary and Rival Version of National Identity. *Ethnologia Europaea*, 21. (1991) 1.: 145–170.

1996 Hofer Tamás: Östörténet a néprajz látószögében. *BUKSZ*, 8. (1996) ősz: 301–303.

1999 Hofer Tamás: Historisierung des Ästhetischen. Die Projektion nationaler Geschichte in die Volkskunst. In: *Ethnische Symbole und ästhetische Praxis in Europa*. Hrsg. Reinhard Johler–Herbert Nikitsch–Bernhard Tschöfen. (Veröffentlichungen des Instituts für Volkskunde der Universität Wien 17.) 1999. 108–134. Magyarul: A nemzeti történelem rávetítése a népművészetre. In: Hofer Tamás: *Antropológia és/vagy néprajz. Tanulmányok két tudományterület vitatott határvidékéről*. Bp., 2009. (Kultúrák keresztútján 12.) 145–166.

Ipolyi

1987 Ipolyi Arnold: *Magyar Mythologia*. Pest, 1854. Reprint: Bp., 1987.

Kálmán

1996 Kálmán Béla: *A nevek világa*. IV. átdolg. kiad. változatlan utánnyomása. Debrecen, 1996.

Kálmány

1952 Kálmány Lajos: *Történeti énekek és katonadalok*. Szerk.: Ortutay Gyula. S. a. r. és bev.: Dégh Linda. Bp., 1952.

Kandra

1897 Kandra Kabos: *Magyar mythologia*. Eger, 1897.

Keszeg

2002 Keszeg Vilmos: Népballadák a lokális emlékezet regiszterében. In: Keszeg Vilmos: *Homo narrans. Emberek, történetek, kontextusok*. Kolozsvár, 2002. 147–178.

2004/a Keszeg Vilmos: A lokális ballada: beszédmód és kontextus. In: *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*. III. Szerk.: Andrásfalvy Bertalan–Domokos Mária–Nagy Ilona. Bp., 2004. 295–324.

2004/b Keszeg Vilmos: *Aranyosszék népköltészete. Népi szövegek és kontextusok. (Monográfia)* I–II. Marosvásárhely, 2004.

2005 Keszeg Vilmos: Torda és a malacok. Rátótiáda és művelődéstörténet. In: *Teremtés. Szövegfolklorisztikai tanulmányok Nagy Ilona tiszteletére*. Szerk.: Ekler Andrea–Mikos Éva–Vargyas Gábor. Bp., 2005. 115–148.

2007 Keszeg Vilmos: A történelmi emlékezet alakzatai. In: *Folklór és történelem*. Szerk.: Szemerkenyi Ágnes. Bp., 2007. (Folklór a magyar művelődéstörténetben 3.), 18–43.

2012 Keszeg Vilmos: *Történetek és történetmondás Detrehemtelepen*. Marosvásárhely, 2012.

Kósa

2001 Kósa László: *A magyar néprajz tudománytörténete*. 2. jav., bőv. kiad. Bp., 2001.

Koselleck

2009 Koselleck, Reinhart: Nép, nemzet, nacionalizmus, tömeg. Ford.: Vincze Ferenc–Klement Judit. *Korall, Társadalomtörténeti folyóirat*, 37. (2009) 5–15.

Kovács

1989 Kovács I. Gábor: *Kis magyar kalendárium-történet 1880-ig. A magyar kalendáriumok történeti és művelődéstörténeti vizsgálata.* Bp., 1989.

Kőváry [Kővári]

1853 Kőváry [Kővári] László: *Erdély földe ritkaságai.* Kolozsvár, 1853.

1857/a Kőváry [Kővári] László: *Száz történelmi rege.* Kolozsvár, 1857.

1857/b Kőváry [Kővári] László: *Történelmi adomák.* Pest, 1857.

1860 Kőváry [Kővári] László: *A magyar családi 's közéleti viseletek 's szokások a nemzeti fejedelmek korából.* Pesten, 1860. [Reprint 2011, 2013].

1861 Kőváry [Kővári] László: *Erdély történelme 1848–49-ben.* Pest, 1861.

Küllős

2005 Küllős Imola: *Közköltészet és népköltészet. A XVII–XIX. századi magyar világi közköltészet összehasonlító műfaj-, szűzsé- és motívumtörténeti vizsgálata.* Bp., 2005.

2014 Küllős Imola: Szikra? Fatörzs? Forrás? Adatok Erdélyi János néphagyomány-felfogásához és népköltészet-ismeretéhez. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 118. (2014) 5.: 595–610.

Lammel-Nagy

1995 Lammel Annamária–Nagy Ilona: *Parasztbiblia. Magyar népi biblikus történetek.* 2. kiad. Bp., 1995.

Landgraf

1998 Landgraf Ildikó: Bevezetés. In: *„Beszéli a világ, hogy mi magyarok...” Magyar történeti mondák.* Szerk.: Landgraf Ildikó. Bp., 1998. 15–58.

2004 Landgraf Ildikó: „Emléközzünk Kossuth Lajosra...” Valóság és költőiség a Kossuth-hagyományban. In: *Az Idő rostájában. Tanulmányok Vargyas Lajos 90. születésnapjára*, III. Szerk.: Andrásfalvy Bertalan–Domokos Mária–Nagy Ilona. Bp., 2004. 347–372.

2005 Landgraf Ildikó: Megtorló császár – megtévesztett király. Ferenc József alakja a magyar hagyományban. In: *Mindenes Gyűjtemény I. Tanulmányok Küllős Imola 60. születésnapjára.* Szerk.: Gulyás Judit–Tóth Arnold. Bp., 2005. (Artes Populares, 21.) 127–140.

2011/a Landgraf Ildikó: Nemzeti önképteremtés – mondafeldolgozások az iskolai olvasókönyvekben. In: *Hagyomány – örökség – közkultúra. A magyar népművészet helye és jövője a Kárpát-medencében.* Szerk.: Diószegi László–Juhász Katalin. Bp., 2011. 245–258.

2011/b Landgraf Ildikó: A folklorisztika önálló tudományszakká válása (1890–1920). In: *Magyar néprajz I. 1. Táji, nép, történelem.* Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Bp., 2011. 158–174.

Márki

1910 Márki Sándor: Emlékbeszéd Kőváry László felett. In: *MTA emlékbeszédek*, XIV. Bp., 1910.

Mednyánszky

1826 Mednyánszky Alajos: *Malerische Reise auf dem Waagflusse in Ungern.* Pest, 1826.

1829 Mednyánszky Alajos: *Erzählungen, Sagen und Legenden aus Ungarns Vorzeit.* Pest, 1829.

1832 Mednyánszky Alajos: *Elbeszélések, regék 's legendák a' magyar előkorból.* Pest, 1832–1834.

1983 Mednyánszky Alajos: *Regék és mondák.* Vál.: Fried István–Hanna Ferková. Bp., 1983.

MÉL

2001 *Magyar életrajzi lexikon*. Jav., átdolg. kiad. Főszerk.: Kenyeres Ágnes. CD-ROM. Bp., 2001.

Nagy

1991 Nagy Ilona: Kálmány Lajos és a századforduló mitológiai irányzatai. In: *A magyar nyelv és kultúra a Duna völgyében. II. Kapcsolatok és kölcsönhatások a 19–20. század fordulóján*. Szerk.: Jankovics József–Kósa László–Nyerges Judit–Wolfram Seidel. Bp.–Wien, 1991. 937–942.

Niedermüller

1991 Niedermüller Péter: A magyar folklór szövegbázisának megkonstruálása a 19. században. In: *Népi kultúra és nemzettudat*. Szerk. Hofer Tamás, Bp., 1991. (A Magyar-ságkutató Könyvtára VII.) 15–23.

2002 Niedermüller Péter: Der Mythos der Nationalkultur: die symbolischen Dimensionen des Nationalen. In: *A nemzet antropológiája*. (Hofer Tamás köszöntése.) Szerk.: A. Gergely András. Bp., 2002. 9–28.

NKN

1991 *Népi kultúra és nemzettudat*. Szerk. Hofer Tamás. Bp., 1991.

NKAN

1987 *Nemzeti kultúrák antropológiai nézetben*. Szerk.: Hofer Tamás–Niedermüller Péter. Bp., 1987.

Nora

1999 Nora, Pierre: Emlékezet és történelem között: A helyek problematikája. Ford.: K. Horváth Zsolt. *Aetas*, 14. (1999) 3.: 142–157.

MTNF

1985 *Magyar tájak néprajzi felfedezői*. Vál., szerk., életrajzok és bev.: Paládi-Kovács Attila. Bp., 1985.

Pócs

1983 Pócs Éva: Tér és idő a néphitben. *Ethnographia*, 94. (1983) 1.: 177–206.

Pogány

1978 Pogány Péter: *A magyar ponyva tüköre*. Bp., 1978.

Priesner

1988 Priesner, Liebgard: Gründungssage [szócikk]. In: *Enzyklopädie des Märchens*. Band 6., Hrsg.: Rolf W. Brednich. Berlin–New York, 1988. 264–271.

Sebestyén

1904 Sebestyén Gyula: *A magyar honfoglalás mondái*. Bp., 1904–1905.

Szajbély

1999 Szajbély Mihály: A rege és rokonműfajai a XIX. század elejének magyar irodalmában. *Irodalomtörténet*, 80. (1999) 3.: 424–440.

Szemerkenyi

2011 Szemerkenyi Ágnes: A magyar folklorisztika tudományos megalapozása (1848–1890). In: *Magyar néprajz I. 1. Tájj, nép, történelem*. Főszerk.: Paládi-Kovács Attila. Bp., 2011. 142–158.

Szilágyi

2007 Szilágyi Márton: Kegyelem és erőszak. (Fazekas Mihály *Ludas Matyija*.) In: Szilágyi Márton: *Határpontok*. Bp., 2007. 164–182.

2012 Szilágyi Márton: A „pórdal” státusza a Nemzeti hagyományokban. In: *Szívből jövő emlékezet. Tanulmányok Kölcsey Ferenc Nemzeti hagyományok című írásáról*. Szerk.: Fórizs Gergely. Bp., 2012. 95–113.

2014 Szilágyi Márton: Erdélyi János és az irodalmi népiesség. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 118. (2014) 4.: 519–525.

Szinnyei

1891 Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. Bp., 1891–1914.

Tarjányi

2014 Tarjányi Eszter: Kritikát író költő, avagy verset író kritikus. A balladateoretikus és a balladaszerző Erdélyi János, valamint a meggyilkolt fonólánny története. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 118. (2014) 4.: 526–539.

TESZ

1976 TESZ: *A magyar nyelv történeti etimológiai szótára*. Főszerk.: Benkő Loránd. Bp., 1976.

T. Szabó

2008/a T. Szabó Levente: Erdélyiség-képzetek (és regionális történetek) a 19. század közepén. In: T. Szabó Levente: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár, 2008. 13–99.

2008/b T. Szabó Levente: „Erdély népei”. A tér ideológiai és Erdély képei az egységesülő erdélyi turisztikai mozgalomban. In: T. Szabó Levente: *A tér képei: tér, irodalom, társadalom*. Kolozsvár, 2008. 100–193.

Ujváry

2007 Ujváry Zoltán: *Magyar folklórtörténet I*. Debrecen, 2007.

2014 Ujváry Zoltán: *Folklór az irodalomban. Hetven példa*. Debrecen, 2014.

Vargyas

1988 Vargyas Lajos: A hősének maradványai népköltészetünkben. In: *Magyar Néprajz V. Népköltészet*. Főszerk.: Vargyas Lajos. Bp., 1988. 398–413.

Voigt

1995 Voigt Vilmos: E pluribus unum. Etnikus szimbólumok létrehozása a folklórban. In: *„Jelbeszéd az életünk”. A szimbolizáció története és kutatásának módszerei*. Szerk.: Kapitány Ágnes–Kapitány Gábor. Bp., 1995. 395–407.

2008 Voigt Vilmos: Van-e kulturális emlékezete a népnek? In: *Bennünk élő múltjaink. Történelmi tudat – kulturális emlékezet*. Szerk.: Papp Richárd–Szarka László. Zenta, 2008. 15–26.

Zentai

1989 Zentai Mária: Toldy Ferenc nézetei a balladáról az 1820-as években. *Irodalomtörténeti Közlemények*, 93. (1989) 1–2.: 107–112.

2010 Zentai Mária: „A balladai hang.” In: *Építész a kőfejtőben. Tanulmányok Dávidházi Péter hatvanadik születésnapjára*. Szerk.: Hites Sándor–Török Zsuzsa. Bp., 2010. 193–206.